

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Λογιστική και
Χρηματοοικονομική**

**Master of Science (M.Sc)
in Accounting and Finance**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Σχολές Οικονομικής Σκέψης και Θεωρία Παραγωγικότητας

Σακκάς Πέτρος, ΑΜ: 8083202002047

Επιβλέπων Καθηγητής: Μακρής Ηλίας

Διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η παρούσα διατριβή αποτελεί μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος στη Λογιστική και Χρηματοοικονομική

Καλαμάτα, Μάρτιος 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Λογιστική και
Χρηματοοικονομική**

**Master of Science (M.Sc)
in Accounting and Finance**

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Μακρής Ηλίας
Καθηγητής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Γιακουμάτος Στέφανος
Καθηγητής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Γιαννόπουλος Βασίλειος
Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ο Σακκάς Πέτρος

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- 1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.
- 2) Αποδέχομαι ότι το Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου *κ. Μακρή Ηλία* για την πολύπλευρη καθοδήγηση και συμπαράσταση. Η επαφή μου μαζί του ήταν καθοριστική τόσο στον προσδιορισμό του αντικειμένου όσο και στη μεθοδολογία της έρευνάς μου. Επιπλέον, θέλω να ευχαριστήσω τους καθηγητές του μεταπτυχιακού για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν με υπομονή, οι οποίες θα με συνοδεύουν στην μετέπειτα επαγγελματική μου καριέρα. Τέλος, οφείλω να αφιερώσω την πτυχιακή μου εργασία στην οικογένεια μου για την αμέριστη συμπαράσταση που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου στο ΠΜΣ στη Λογιστική και Χρηματοοικονομική.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ABSTRACT.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΤΟΥΣ ΣΗΜΕΙΑ	11
1.1 Η κλασική σχολή σκέψης.....	11
1.1.1 Στοιχεία της μαρξικής κριτικής στο καπιταλιστικό σύστημα.....	13
1.2 Η Κεϋνσιανή σχολή σκέψης	14
1.3 Η νεοκλασική σχολή σκέψης.....	18
1.4 Η Θεωρία του Επιχειρηματικού Κύκλου	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	26
2.1 Η έννοια της παραγωγικότητας και η σημασία των αποπληθωριστών στην μέτρησή της	26
2.2 Ορισμοί της παραγωγικότητας.....	27
2.3 Μετρήσεις της παραγωγικότητας.....	30
2.3.1 Σύντομο ιστορικό της μέτρησης της παραγωγικότητας	30
2.3.2 Μέτρα μερικής παραγωγικότητας.....	34
2.3.3 Συνολική παραγωγικότητα συντελεστών	34
2.3.4 Κοινωνική παραγωγικότητα	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΚΕΥΝΣΙΑΝΑ ΚΑΙ
ΣΤΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ37

3.1	Η οριακή παραγωγικότητα.....	37
3.1.1	Η οικονομική έννοια της οριακής παραγωγικότητας	40
3.1.2	Επιχειρηματικός κύκλος, παραγωγικότητα και μισθός	41
3.2	Η άποψη του Μαρξ για την σημασία της παραγωγικότητας	43
3.3	Σύντομη αναφορά στα γενικά συμπεράσματα της Κεϋνσιανής θεωρίας και η σύνδεσή τους με την παραγωγικότητα.	45
3.4	Το νεοκλασικό μοντέλο ανάπτυξης και ο ρόλος της παραγωγικότητας σε αυτό.	48
3.5	Η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης και η σύνδεσή της με την παραγωγικότητα.....	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ52

4.1	Κανάλια σύνδεσης παραγωγικότητας, διανομής εισοδήματος, απασχόλησης και παραγωγής	52
4.2	Παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγικότητα	55
4.2.1	Επίδραση συσσωρεύσεων και πυκνότητας πληθυσμού.....	55
4.2.2	Επιχειρηματικοί κύκλοι και επιλογή αγοράς	55
4.2.3	Περιβαλλοντικές πτυχές	56
4.2.4	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ)	56
4.2.5	Παγκοσμιοποίηση και διεθνές εμπόριο	57
4.2.6	Παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (GVC)	57
4.2.7	Ανθρώπινο κεφάλαιο	58
4.2.8	Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ)	58
4.2.9	Κατανομή Εργασίας.....	59
4.2.10	Ε&Α και Καινοτομία	59

4.2.11	Περιφερειακές διαφορές	60
4.2.12	Ο ειδικός ρόλος της κυβέρνησης στην παραγωγικότητα και στη διευκόλυνση της ανάπτυξης.....	60
4.3	Ειδικά θέματα παραγωγικότητας την εποχή της πανδημίας	62
4.3.1	Η σημασία της παραγωγικότητας την εποχή της πανδημίας.....	62
4.3.2	Η σημασία της τεχνολογίας και η επίδρασή της στην παραγωγικότητα την εποχή της πανδημίας	64
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		69
Βιβλιογραφία		71

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ενασχόληση με το θέμα της παραγωγικότητας και η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες σχολές σκέψης αντιμετώπισαν την έννοια αυτή διαχρονικά, ενώ ταυτόχρονα γίνεται και μια προσπάθεια να περιγράψουν τα χαρακτηριστικά των συνεπειών της πρόσφατης πανδημίας στο πεδίο της παραγωγικότητας, σε θεωρητικό πλαίσιο. Η έννοια της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής αποτέλεσε σημείο συζήτησης και ανάλυσης σχεδόν ταυτόχρονα με την εμφάνιση της οικονομικής επιστήμης ως τέτοιας, καθώς οι κλασικοί οικονομολόγοι από τις αρχές του 19ου αιώνα αντιλήφθηκαν την σημασία της για την οικονομία ως σύνολο. Μετά τις πρώτες σχετικά απλές ερμηνείες της παραγωγικότητας, η κλασική σχολή σκέψης εμπλουτίστηκε με την θεωρητική προσέγγιση της οριακής παραγωγικότητας, ενώ ο Κέινς έστρεψε την προσοχή του στην αποδέσμευση της σχέσης ανάμεσα στην επένδυση και την αποταμίευση και στην διαφορά ανάμεσα στον ρυθμό αύξησης του μισθού έναντι του ρυθμού αύξησης της παραγωγής. Επίσης θα πρέπει να γίνει αναφορά στις συνεισφορές των Kuznets και Solow στην συζήτηση σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη και την σύνδεσή της με την παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής, ενώ τέλος σημειώνεται και η προσφορά των Romer και Lucas με την θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης.

Λέξεις-κλειδιά: Παραγωγικότητα, Ανάπτυξη, Θεωρία

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to deal with the topic of productivity and analyze the way in which the various economic schools of thought have dealt with this concept over time, while at the same time an attempt is made to describe the characteristics of the consequences of the recent pandemic in the field of productivity, in a theoretical context. The concept of productivity of factors of production was a point of discussion and analysis almost simultaneously with the emergence of economic science as such, as classical economists from the beginning of the 19th century realized its importance for the economy as a whole. After the first relatively simple interpretations of productivity, the classical school of thought was enriched with the theoretical approach of marginal productivity, while Keynes turned his attention to the untying of the relationship between investment and saving and the difference between the rate of growth of wages versus production growth rate. Mention should also be made of the contributions of Kuznets and Solow in the debate about economic growth and its connection with the productivity of production factors, while finally the contribution of Romer and Lucas with the theory of endogenous growth should be noted.

Keywords: Productivity, Growth, Theory

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η οικονομική ανάπτυξη είναι συνυφασμένη με μια σειρά από διαδικασίες και μηχανισμούς, τους οποίους οι θεωρητικοί οικονομολόγοι ανέκαθεν προσπαθούσαν να προσδιορίσουν και να περιγράψουν. Η πολιτική οικονομία εξάλλου, από πολύ νωρίς μέσω του Σμιθ και του Ρικάρντο περισσότερο προσπάθησε να περιγράψει μέσα από σχετικά απλά παραδείγματα τους μηχανισμούς της οικονομίας, ώστε στην συνέχεια, οι νεότεροι οικονομολόγοι και ειδικά αυτοί μετά την επιρροή που άσκησε ο Samuleson στην «μαθηματικοποίηση» των οικονομικών, να μπορέσουν να διαχειριστούν τα προκύπτοντα ζητήματα με τον δέοντα επιστημονικό τρόπο. Βέβαια, όπως είναι ίσως αυτονόητο, οι οικονομικές σκέψεις και εξισώσεις στην συνέχεια, ουδέποτε έκρυψαν την σύνδεσή τους με θέματα ιδεολογικά, και για τον λόγο αυτό εξάλλου, τα οικονομικά και η οικονομία θεωρούνται κατά την προσφιλή ρήση του Μαρξ η βάση, το εποικοδόμημα της οποίας είναι ο πολιτισμός των κοινωνιών.

Σε αυτήν την σχεδόν 200 χρόνων επιστημονική διαδρομή, τα τρία βασικά ρεύματα, η κλασική σκέψη, ο κεϋνσιανισμός και η νεοκλασική σχολή σκέψης κυριάρχησαν στην δημόσια συζήτηση με στόχο να δώσουν την πειστικότερη ίσως απάντηση σε μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με την λειτουργία της οικονομίας. Αν και επιστημονικά η συνεισφορά του Μαρξ εμπίπτει χρονικά τουλάχιστον στην κλασική σχολή σκέψης, αξίζει να γίνει ξεχωριστή αναφορά καθώς αυτός στηρίζει όλη του την προσέγγιση στην κριτική ακριβώς αυτής της σχολής.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ενασχόληση με το θέμα της παραγωγικότητας και η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες σχολές σκέψης αντιμετώπισαν την έννοια αυτή διαχρονικά, ενώ ταυτόχρονα γίνεται και μια προσπάθεια να περιγράψουν τα χαρακτηριστικά των συνεπειών της πρόσφατης πανδημίας στο πεδίο της παραγωγικότητας, σε θεωρητικό πλαίσιο. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο από αυτά λαμβάνει χώρα μια σύντομη παρουσίαση των σημαντικότερων σημείων των τριών σχολών σκέψης, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μια αναφορά στην μέτρηση της παραγωγικότητας και στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναλυτική αναφορά στην προσέγγιση των σχολών αυτών και των εκπροσώπων

τους στο θέμα της παραγωγικότητας. Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν μαζί οι σημαντικότεροι παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν σήμερα την έννοια της παραγωγικότητας ενώ η εργασία κλείνει με την επίδραση της πανδημίας στην παραγωγικότητα, μέσα από την μελέτη σύγχρονων ερευνητικών εργασιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΤΟΥΣ ΣΗΜΕΙΑ

1.1 Η κλασική σχολή σκέψης

Ο Πλούτος των Εθνών του Adam Smith (1776) εισήγαγε την πρώτη γενική οικονομική θεωρία. Ένας δεύτερος Άγγλος συγγραφέας, ο Ντέβιντ Ρικάρντο, αναθεώρησε, συμπύκνωσε και επέκτεινε το έργο του Σμιθ σε μια πιο επίσημη έκθεση της βασικής οικονομικής θεωρίας, στο βιβλίο με τίτλο *The Principles of Political Economy and Taxation* (1817). Η γενική οικονομική θεωρία που παρείχαν οι Smith και Ricardo έγινε ευρέως γνωστή ως «κλασική πολιτική οικονομία» ή απλώς «πολιτική οικονομία». Με πολλές προσθήκες και αλλαγές, κυριάρχησε στην ευρωπαϊκή σκέψη για τα οικονομικά από το 1780 έως το 1880. Ο Καρλ Μαρξ διάβασε πολύ προσεκτικά τα έργα των Σμιθ και Ρικάρντο και τους αφιέρωσε ογκώδη κριτικά σχόλια. Το Κεφάλαιό του, τόμος 1 (1867), προσέφερε μια βασική εναλλακτική οικονομική θεωρία σε αυτήν των Smith και Ricardo. Ο Μαρξ έδωσε στο Κεφάλαιο τον υπότιτλο *A Critique of Political Economy* (Wolf & Resnick, 2012).

Πριν την αναφορά στον Μαρξ, επιστρέφοντας στην απαρχή της κλασικής οικονομίας, σημειώνεται ότι σύμφωνα με τον Adam Smith (1776), αυτή οδήγησε στην εμφάνιση μιας ξεχωριστής σχολής σε σύγκριση με την οικονομική σκέψη του μερκαντισμού και της φεουδαρχίας. Η κλασική πολιτική οικονομία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η υποστήριξη και η διαφύλαξη των προσωπικών (ατομικών) συμφερόντων σε μια «ελεύθερη και ανταγωνιστική» οικονομία θα αύξανε τα συλλογικά συμφέροντα, δηλαδή τα εθνικά συμφέροντα. Η σύγκλιση προσωπικών και εθνικών συμφερόντων απαιτούσε δύο βασικές προϋποθέσεις: Πρώτον, μια ελεύθερη οικονομία που είναι ένα περιβάλλον στο οποίο το κράτος δεν αναμειγνύεται στις οικονομικές υποθέσεις παρά μόνο για να διασφαλίσει ότι οι αρχές της ελεύθερης οικονομίας εφαρμόζονται για τη βελτίωση των επιδόσεων της αγοράς. Η ελεύθερη οικονομία έχει χαρακτηριστικά όπως η νομιμότητα, οι αποτελεσματικοί νομισματικοί και χρηματοοικονομικοί κανόνες, το μέγεθος της κυβέρνησης, η προσωπική ευθύνη και το ελεύθερο εμπόριο. Δεύτερον, η σύγκλιση προσωπικών και εθνικών συμφερόντων είναι δυνατή υπό συνθήκες ανταγωνιστικής αγοράς. Η «αγορά τέλειου

ανταγωνισμού» εξαλείφει το μονοπώλιο, τον ανθυγιεινό ανταγωνισμό και άλλους οικονομικούς (τελωνειακούς δασμούς) και μη οικονομικούς περιορισμούς (συμπαιγνία). Από την άποψη της κλασικής σχολής σκέψης, σημαντικοί οικονομικοί δείκτες, όπως η τιμή, οι μισθοί, τα επιτόκια και οι επενδύσεις, μπορούν να αυξήσουν το εθνικό εισόδημα και την πλήρη απασχόληση λόγω της «ευελιξίας» τους. Εάν η οικονομία βγει εκτός ισορροπίας λόγω στασιμότητας και ανεργίας, μια ονομαστική μείωση των τραπεζικών επιτοκίων και των μισθών θα αυξήσει τα επενδυτικά κίνητρα, τα οποία θα οδηγήσουν την οικονομική δραστηριότητα σε υψηλότερη παραγωγή και απασχόληση. Επίσης, η κλασική οικονομία περιλαμβάνει τον νόμο της ποσοτικής θεωρίας του Say και του Fischer (Kiumars, 2020).

Σύμφωνα με τον νόμο του Say, η προσφορά κάνει τη δική της ζήτηση: Η συνολική προσφορά αγαθών και υπηρεσιών είναι αναγκαστικά ίση με τη συνολική ζήτηση, καθώς τα προϊόντα ανταλλάσσονται με προϊόντα, στα οποία το χρήμα παίζει ουδέτερο ρόλο. Εάν μέρος του εθνικού εισοδήματος δεν αφιερώνεται στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών, το πλεόνασμα της προσφοράς θα αναγκάσει τις επιχειρήσεις να προσαρμοστούν έναντι της ζήτησης. Η μείωση της παραγωγής συνοδεύεται πάντα από αύξηση της ανεργίας. Η ύφεση και η αυξανόμενη ανεργία αντικατοπτρίζουν το γεγονός ότι οι αποταμιεύσεις αυξάνονται, η κατανάλωση και οι επενδύσεις μειώνονται.

Εξάλλου, σύμφωνα με την ποσοτική θεωρία του Fischer, ο ονομαστικός τομέας της οικονομίας (τιμές, μισθοί και επιτόκια) δεν μπορεί να επηρεάσει τον πραγματικό τομέα της οικονομίας (παραγωγή, απασχόληση και κατανάλωση) και το χρήμα παίζει μόνο ουδέτερο ρόλο (κλασική διχοτόμηση). Οποιαδήποτε αύξηση του όγκου του χρήματος θα έχει ως αποτέλεσμα υψηλότερες τιμές, όχι παραγωγή. Η αύξηση του όγκου του χρήματος στοχεύει στη μείωση των τραπεζικών επιτοκίων και στη μείωση των κινήτρων αποταμίευσης. Εάν υποθέσουμε σταθερό εισόδημα, η μείωση της αποταμίευσης συνοδεύεται πάντα από αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης, παράγοντας που είναι σημαντικός για την αύξηση των επενδύσεων, της παραγωγής και της απασχόλησης.

1.1.1 Στοιχεία της μαρξικής κριτικής στο καπιταλιστικό σύστημα

Ο Μαρξ υποστήριξε ότι για να μετατραπεί η καπιταλιστική κοινωνία σε κομμουνιστική κοινωνία, θα βοηθούσε αν οι άνθρωποι κατανοούσαν την ταξική δομή του καπιταλισμού. Προτού επιδιώξουν μια νέα κομμουνιστική ταξική δομή, οι άνθρωποι θα έπρεπε να καταλάβουν πώς οι διαφορετικές ταξικές διαδικασίες αλληλοεπιδρούν με τις άλλες διαδικασίες της κοινωνικής ζωής. Επειδή βρήκε τέτοιες κατανοήσεις που έλειπαν από τις κοινωνικές θεωρίες της εποχής του, ο Μαρξ ανέπτυξε μια νέα θεωρία για να αντιμετωπίσει τα ταξικά ζητήματα με τρόπους που χρειάζονται οι άνθρωποι που ενδιαφέρονται για την κοινωνική αλλαγή: να τους κάνει να συνειδητοποιήσουν την τάξη ως μια σημαντική διαδικασία στη ζωή και στους αγώνες τους για μια καλύτερη ζωή.

Η θεωρία του Μαρξ εστιάζει στις ταξικές πτυχές των κοινωνιών, αλλά όχι επειδή η τάξη είναι πιο σημαντική κοινωνική δύναμη από τις αγορές, τη μουσική, τη θρησκεία ή το κλίμα, για να σημειώσει κανείς μερικά παραδείγματα άλλων διαδικασιών που διαμορφώνουν επίσης δυναμικά την κοινωνία και την ιστορία. Ο Μαρξ ανέπτυξε μια ταξική θεωρία επειδή η τάξη στην εποχή του ήταν –όπως παραμένει σε μεγάλο βαθμό σήμερα– μια διάσταση της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας. Για να αντισταθμίσουν και να διορθώσουν αυτή την κατάσταση, ο Μαρξ και οι μαρξιστές επικεντρώνουν το θεωρητικό τους έργο σε ταξικές αναλύσεις των σύγχρονων κοινωνιών.

Οι περισσότεροι μαρξιστές συμφωνούν ότι η κλασική, η νεοκλασική και η κεϋνσιανή οικονομία μαζί συνιστούν ένα εντυπωσιακά περίπλοκο και λεπτό σύνολο θεωριών που αναπτύχθηκαν επί πολλά χρόνια από πολλούς θεωρητικούς. Θεωρούν επίσης ότι αυτές οι θεωρίες είναι μοναδικά παρηγορητικές για όσους επιθυμούν η ιστορία να σταματήσει στον καπιταλισμό παρά, ας πούμε, να συνεχίσει στον σοσιαλισμό. Οι μαρξιστές τυπικά αισθάνονται ότι η εναλλακτική τους θεωρία παρηγορεί όσους αναζητούν στον σοσιαλισμό μια κοινωνία που μπορεί και θα τα πάει καλύτερα από τον καπιταλισμό. Ενώ έντονες διαμάχες παρακολουθούν όλες τις συζητήσεις τους για τον καπιταλισμό, τον κομμουνισμό και το πώς να επιτευχθεί η σοσιαλιστική μετάβαση μεταξύ τους, οι μαρξιστές συνήθως συμφωνούν ότι ο Μαρξ συνέβαλε καθοριστικά. Δίδαξε ότι κάθε σοσιαλιστική ατζέντα για βασικές αλλαγές για την παραγωγή ενός καλύτερου κόσμου πρέπει να αντιμετωπίζει την ταξική διαδικασία

ως ζήτημα. Οι συμμετέτοχοι αυτής της ατζέντας έπρεπε να κατανοήσουν την τάξη καθώς και τα άλλα ζητήματα (δημοκρατία, ισότητα, κ.λπ.) που παρακινούσαν τις δεσμεύσεις τους (Wolf & Resnick, 2012).

1.2 Η Κεϋνσιανή σχολή σκέψης

Η στροφή από τη νεοκλασική στην κεϋνσιανή οικονομική θεωρία ήταν επίσης μια στροφή φιλοσοφικά από τον ουμανισμό στον στρουκτουραλισμό. Στην κοινωνική θεωρία, ο στρουκτουραλισμός υποστηρίζει ότι ορισμένοι εσωτερικοί νόμοι ή κανόνες μιας κοινωνίας καθορίζουν ή προκαλούν τις συμπεριφορές των ατόμων σε αυτήν την κοινωνία. Σύμφωνα με τα λόγια του διάσημου Ελβετού ψυχολόγου Jean Piaget: « τα στοιχεία μιας δομής υποτάσσονται στους νόμους, και με βάση αυτούς τους νόμους ορίζεται η δομή ως σύνολο ή σύστημα» (Piaget, 1971)

Πολύ διαφορετικός από την ουμανιστική παράδοση των νεοκλασικών οικονομικών (όπου το άτομο είναι το ουσιαστικό σημείο εκκίνησης), ο κεϋνσιανικός στρουκτουραλισμός ξεκινά με τους εσωτερικούς κανόνες ή νόμους της δομής της μακροοικονομίας. Η οικονομία στο σύνολό της διέπει τις συμπεριφορές των ατόμων στις περισσότερες αγορές, στην τιμολόγηση αγαθών και υπηρεσιών, στον καθορισμό της ποσότητας που καταναλώνουν κ.λπ. Ως μορφή στρουκτουραλισμού, η κεϋνσιανή θεωρία αναλύει και παρουσιάζει (1) τους κανόνες και τους νόμους που δίνουν στην οικονομία τη συνολική της δομή και (2) τους τρόπους με τους οποίους αυτή η δομή ουσιαστικά διέπει τις δραστηριότητες των παραγωγών, των καταναλωτών και άλλων μεμονωμένων οικονομικών παραγόντων. Για παράδειγμα, οι καταναλωτές ακολουθούν διαρθρωτικούς κανόνες που διέπουν το μέρος του εισοδήματός τους που αφιερώνουν στην κατανάλωση («οριακή ροπή προς κατανάλωση») και στο μέρος του εισοδήματος που αποταμιεύουν. Σύμφωνα με ένα διαφορετικό παράδειγμα, οι μεμονωμένοι επιχειρηματίες ακολουθούν διαφορετικούς διαρθρωτικούς κανόνες όταν καθορίζουν τις τιμές παραγωγής (οι «προσαυξήσεις τους έναντι του κόστους παραγωγής») για να πραγματοποιήσουν κέρδη. Οι δαπάνες, οι τιμές και άλλες οικονομικές συμπεριφορές των ατόμων συμμορφώνονται με τέτοιους βασικούς κανόνες που περιλαμβάνουν τη δομή της οικονομίας. Μόλις καθοριστούν όλοι οι κανόνες, η θεωρία δείχνει πώς διαμορφώνουν και συνδέουν όλες τις διαφορετικές

αγορές σε ένα συνεκτικό «μακρομοντέλο» που αντιπροσωπεύει την οικονομία (Wolf & Resnick, 2012).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επιμείνει κανείς στην αντίθεση μεταξύ του νεοκλασικού ουμανισμού και του κεϋνσιανού στρουκτουραλισμού. Ο πρώτος πιστεύει ότι η οικονομία είναι απλώς το άθροισμα (ή η γενική συνέπεια) της συμπεριφοράς των ανεξάρτητων υπαρχόντων ατόμων. Με απλά λόγια, τα άτομα έρχονται να δράσουν πρώτα και το πώς λειτουργεί η οικονομία εξαρτάται και αντανακλά τη συμπεριφορά τους αυτή στην συνέχεια. Οι Κεϋνσιανοί αντιστρέφουν την αιτιότητα. Για αυτούς, η οικονομία έρχεται πρώτη και η συμπεριφορά των ατόμων εξαρτάται και αντανακλά τους (δομικούς) νόμους της. Πολλά θα μπορέσουν να εξηγηθούν συγκρίνοντας τις δυο θεωρίες με βάση αυτή τη διαφορά μεταξύ των δύο.

Τι σημαίνει αυτή η διαφορά για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του καπιταλισμού συζητείται στην συνέχεια. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι εξετάζουν τα βασικά, καθοριστικά μικροσυστατικά του, δηλαδή τα ανεξάρτητα υπάρχοντα άτομα με τις εγγενείς επιθυμίες τους, για να καταλάβουν το πώς λειτουργεί ο καπιταλισμός. Λογικά εξηγούν πώς αυτές οι επιθυμίες και τα θέλω διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται τα άτομα και ως εκ τούτου καθορίζουν τη δομή και τη λειτουργία του καπιταλισμού. Οι κεϋνσιανοί ισχυρίζονται ότι οι εσωτερικοί νόμοι του καπιταλισμού διέπουν τη λειτουργία του, συμπεριλαμβανομένων των ατομικών συμπεριφορών σχεδόν όλων των μικροσυστατικών του. Με αυτήν την έννοια, για να κατανοήσει κανείς τον καπιταλισμό απαιτείται η κατανόηση των εσωτερικών νόμων του συστήματος. Πρέπει, ωστόσο όπως σημειώνουν οι μπλα μπλα να προσθέσει κανείς την λέξη "σχεδόν", επειδή υπάρχει μια βασική εξαίρεση η οποία αναφέρεται στην επενδυτική συμπεριφορά των ατόμων, η οποία δεν αντικατοπτρίζει κανέναν εσωτερικό νόμο της οικονομικής δομής. Εξετάζοντας την επενδυτική συμπεριφορά, ο Κέινς επιστρέφει σε ένα είδος ανθρωπισμού. Εισάγει νέες υποθέσεις για την ανθρώπινη φύση των επενδυτών, αν και ριζικά διαφορετικές από αυτές της νεοκλασικής θεωρίας. Πολλά θα ακολουθήσουν από τον ανθρωπιστικό τρόπο του Keynes να αντιμετωπίζει τους επενδυτές και τις επενδύσεις τους (Wolf & Resnick, 2012).

Τα βασικά αποτελέσματα της ανόδου της κεϋνσιανής θεωρίας περιλάμβαναν νέες ερμηνείες στη δεκαετία του 1930 σχετικά με το γιατί η Μεγάλη Ύφεση είχε συμβεί και παρέμεινε μέχρι το τέλος της το οποίο στηρίχτηκε στην μαζική κρατική

παρέμβαση. Αυτές οι εξηγήσεις —και οι πολιτικές που προέκυψαν από αυτές— προκάλεσαν τότε διαμάχες. Εξακολουθούν να το κάνουν, αφού η συνεχιζόμενη αστάθεια του καπιταλισμού συνεχίζει να δημιουργεί οικονομικές κρίσεις, μεγάλες και μικρές, που συνεχίζουν να αναβιώνουν τις κεϋνσιανές προκλήσεις στη νεοκλασική θεωρία.

Η κεϋνσιανή θεωρία απέδωσε την αιτία της Μεγάλης Ύφεσης στην κατάρρευση των ιδιωτικών επενδύσεων. Πολύ συνοπτικά συνοπτικά σημειώνεται ότι ο Κέινς πίστευε ότι αυτή η κατάρρευση άφησε ένα πλεόνασμα ιδιωτικών αποταμιεύσεων πέρα από αυτό που ήθελαν να δανειστούν οι επενδυτές: Με τους επενδυτές να δανείζονται λιγότερο και τους αποταμιευτές να συσσωρεύουν τις προκύπτουσες αποταμιεύσεις, οι συνολικές δαπάνες στην οικονομία μειώθηκαν. Αυτό με τη σειρά του μείωσε τα εισοδήματα. Όσοι έχουν λιγότερα εισοδήματα θα μπορούσαν να κάνουν λιγότερες δαπάνες, μειώνοντας έτσι τα εισοδήματα περαιτέρω, με βάση την κλασική καθοδική οικονομική σπείρα που ανατροφοδοτεί την ύφεση.

Αυτή η κεϋνσιανή θεωρία της αποταμίευσης αποτελεί μια κλασική περίπτωση στρουκτουραλισμού σύμφωνα με τους Wolf & Resnick (2012). Οι αποταμιευτές εννοείται ότι ακολουθούν προκαθορισμένους διαρθρωτικούς κανόνες που διέπουν το μέρος των εισοδημάτων τους που αποταμιεύουν. Η κεϋνσιανή θεωρία της επένδυσης είναι αρκετά διαφορετική, μάλλον πιο κοντά σε μια μορφή ανθρωπισμού. Κανένας διαρθρωτικός κανόνας δεν διέπει την επένδυση κάθε ατόμου. Κατά την κεϋνσιανή άποψη, ο επενδυτής δραστηριοποιείται σε δύο διαφορετικούς οικονομικούς κόσμους. Σήμερα, ο επενδυτής μπορεί να υπολογίσει το κόστος της ανάληψης νέας επένδυσης, αν και ο επενδυτής δεν μπορεί να γνωρίζει και να υπολογίσει τώρα ποιες θα είναι οι μελλοντικές συνθήκες της αγοράς όταν η σημερινή επένδυση αποφέρει εμπορεύματα προς πώληση. Ωστόσο, για να αποφασίσει εάν μια επένδυση είναι κερδοφόρα και αξίζει να γίνει, ο επενδυτής πρέπει να φανταστεί (ή να προβλέψει) και να υπολογίσει μια μελλοντική ροή εισοδήματος που προκύπτει από μια επένδυση τώρα. Δεδομένου ότι το μέλλον είναι εγγενώς άγνωστο, οι επενδύσεις, για τον Keynes, εξαρτώνται αναγκαστικά από το τι προσδοκούν οι επενδυτές σε αυτό το μέλλον.

Σχεδόν τα πάντα στην κοινωνία (πολιτικές τάσεις, κλιματικές αλλαγές, πολιτισμικές αλλαγές, οικονομικές διαδικασίες, κ.λπ.) συμμετέχουν στη διαμόρφωση των προσδοκιών των ατόμων για το μέλλον, συμπεριλαμβανομένων των αποδόσεων

των επενδύσεων τότε. Έτσι, οι επενδυτικές δαπάνες αλλάζουν, επεκτείνονται ή συρρικνώνονται, αργά ή γρήγορα, καθώς οι επενδυτές μετακινούνται μεταξύ αισιοδοξίας και απαισιοδοξίας με τις ελπίδες και τους φόβους τους για το τι θα φέρει το μέλλον. Πράγματι, οι στάσεις των επενδυτών δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Οι καλές στιγμές και η αισιοδοξία γεννούν ανησυχίες τουλάχιστον σε ορισμένους επενδυτές ότι η επέκταση δεν μπορεί να συνεχιστεί και ως εκ τούτου μειώνουν με σύνεση τις επενδύσεις. Οι κακές στιγμές και η απαισιοδοξία μερικές φορές αποφέρουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Ωστόσο, είναι επίσης πιθανό ότι οι καλές στιγμές προκαλούν ένα είδος επενδυτικού πυρετού, όπως η λεγόμενη έκρηξη των επενδύσεων dot.com και ακίνητης περιουσίας των τελευταίων περιόδων της δεκαετίας του 1990 και 2003 έως 2007, αντίστοιχα. Έπειτα, για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση που έγινε δημοφιλής εκείνη την εποχή, η «παράλογη αφθονία» (irrational exuberance) μπορεί να κατακλύσει τους επενδυτές που παράγουν μια μη βιώσιμη «φούσκα» επενδύσεων που τελικά σκάει, συχνά επιφέροντας μια άλλη ύφεση.

Η απουσία μιας κοινωνικής δόμησης της ιδιωτικής επένδυσης των ατόμων στην κεϋνσιανή θεωρία είναι αυτό που γίνεται αντιληπτό από τους ερευνητές της ως μια κίνηση προς τον ανθρωπισμό σε κάτι που κατά τα άλλα είναι μια πλήρως δομική θεωρία. Ωστόσο, αυτή η ουμανιστική κίνηση έχει μεγάλη σημασία στην κεϋνσιανή θεωρία, γιατί η επένδυση γίνεται η ανεξάρτητη μεταβλητή της οποίας οι διακυμάνσεις -λόγω των εναλλαγών της ανθρώπινης διάθεσης- καθορίζουν τι θα συμβεί σε ολόκληρη την οικονομία.

Εάν και όταν οι επενδυτές με αυτοπεποίθηση θέλουν να επενδύσουν περισσότερο από όσα αποταμιεύουν οι αποταμιευτές, τότε σημειώνεται οικονομική ανάπτυξη και τα επίπεδα εισοδήματος αυξάνονται. Στη συνέχεια, η κοινωνία βεβαιώνεται ότι (1) όλα τα μετρητά που παρακρατούσαν οι αποταμιευτές από τις δαπάνες έχουν δανειστεί και δαπανηθεί από επενδυτές και (2) οι επενδυτές επιπλέον άντλησαν και ξόδεψαν νέα χρήματα από το τραπεζικό σύστημα. Αυτές οι δύο ενέργειες των επενδυτών επιτρέπουν την αύξηση του εισοδήματος ή των τιμών ή και των δύο. Ωστόσο, η κεϋνσιανή θεωρία επικεντρώθηκε περισσότερο στις πτώσεις του επιχειρηματικού κύκλου, όπως η ύφεση της δεκαετίας του 1930. Ως εκ τούτου, επικεντρώθηκε στο να εξηγήσει γιατί οι προσδοκίες των επενδυτών μπορεί μερικές φορές να υποχωρούν σε μια βαθιά απαισιοδοξία ως προς τις μελλοντικές αποδόσεις

των επενδύσεων. Οι επενδύσεις θα έπεφταν τότε, ακόμη και όταν οι αποταμιευτές συνέχιζαν να ακολουθούν τους καθορισμένους κοινωνικούς κανόνες για την αποταμίευση.

Μόλις η κεϋνσιανή θεωρία προσδιόρισε την αιτία της οικονομικής κρίσης με αυτόν τον τρόπο - οι προγραμματισμένες επενδύσεις πέφτουν κάτω από τις αποταμιεύσεις - ακολούθησε η πολιτική λύση. Ένα άλλο είδος δαπανών έπρεπε να βρεθεί (και βρέθηκε) για να αντισταθμίσει τις μειωμένες επενδύσεις των μεμονωμένων ατόμων όταν πραγματοποιήθηκαν ή ίσως ακόμη και να τις προβλέψει εκ των προτέρων, ώστε να αποφευχθούν ή να μετριαστούν. Το κράτος ήταν ο θεσμός στη σύγχρονη κοινωνία που οι Κεϋνσιανοί προσδιόρισαν ότι είχε τη θέση, την εξουσία και την υποχρέωση να διαχειριστεί (δηλαδή, να ελαχιστοποιήσει, να συντομεύσει ή να αποφύγει) τους επιχειρηματικούς κύκλους του καπιταλισμού.

Ένας συνδυασμός της δομής της κοινωνίας και της ανθρώπινης φύσης των ιδιωτών επενδυτών έδωσε εντολή στο κράτος να αποκτήσει και να χρησιμοποιήσει τους ελέγχους του στα χρήματα, τα επιτόκια, τη φορολογία και τις κρατικές δαπάνες για να αποτρέψει ή να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις της κοινωνικά προκαλούμενης μείωσης των ιδιωτικών επενδύσεων. Τα κεϋνσιανά οικονομικά είχαν διατυπώσει τόσο τις δομικές αιτίες των υφέσεων (κοινωνικά καθορισμένες ανισότητες μεταξύ ιδιωτικών αποταμιεύσεων και επενδύσεων) όσο και τη διαρθρωτική τους λύση (κρατικές παρεμβάσεις για την υπέρβαση τέτοιων ανισοτήτων) (Wolf & Resnick, 2012).

1.3 Η νεοκλασική σχολή σκέψης

Η πενήνταχρονη κυριαρχία της κεϋνσιανής θεωρίας και οικονομικής πολιτικής έληξε κατά τη δεκαετία του 1970. Ένα διαφορετικό οικονομικό, καθώς και πολιτικό και πολιτιστικό κλίμα άρχισε να κυριαρχεί παγκοσμίως. Παραδόξως, η μερική επιτυχία των κρατικών παρεμβάσεων που αντιμετώπισαν τους επαναλαμβανόμενους καπιταλιστικούς κύκλους (και επίσης μετρίασαν πολλές ανισότητες στις εθνικές οικονομίες) είχε συμβάλει σε αυτό το κλίμα. Τα παιδιά εκείνων που είχαν υποστεί τη Μεγάλη Ύφεση και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν απολαύσει μια οικονομικά πιο ασφαλή και πιο άνετη ζωή από τη δεκαετία του 1950 έως τη δεκαετία του 1970. Ωστόσο, σε αντίθεση με τους γονείς τους, δεν είχαν αγωνιστεί ούτε κατάλαβαν τον

ρόλο του κράτους στην επίτευξη αυτού του επιπέδου ευημερίας. Επιχειρηματίες και συντηρητικοί ηγέτες υποστήριξαν την μη εμπλοκή του κράτους στην οικονομία ισχυριζόμενοι ότι ήταν αντιπαραγωγική. Για πολλούς, η ανάγκη του κράτους να προστατεύει τους πολίτες από τον καπιταλισμό φαινόταν συνδεδεμένη με μια απομακρυσμένη και όλο και λιγότερο σχετική ιστορία.

Μια δαπανηρή οικονομική πραγματικότητα επηρέασε επίσης πολλές καπιταλιστικές οικονομίες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και των αρχών της δεκαετίας του 1980: ο συνδυασμός πληθωρισμού και στασιμότητας που ονομάστηκε «στασιμοπληθωρισμός». Αυτός ο συνδυασμός σήμανε σε πολλούς ότι οι ευκαιρίες τους για βελτιωμένη ζωή εξαφανίζονταν. Φαινόταν ότι τα άτομα δεν μπορούσαν πλέον να επιτύχουν οικονομική επιτυχία μέσω των ιδιωτικών διανοητικών και εργατικών προσπαθειών τους. Εκπρόσωποι επιχειρήσεων και συντηρητικών κατηγορήσαν την παρέμβαση του κράτους και τους διάχυτους κανονισμούς της αγοράς. Αυτό που οι Κεϋνσιανοί είχαν δει ως τη λύση για τη θεμελιώδη αστάθεια του καπιταλισμού, αντιλαμβανόταν αντ' αυτού ως το πρόβλημα που απαιτούσε συστηματικές αντικρατικές πολιτικές και σημαντικές οικονομικές αλλαγές.

Ένας νέος ισχυρισμός έγινε δημοφιλής σε πολλές καπιταλιστικές οικονομίες: οι κοινωνίες είχαν στραφεί πολύ υπέρ του κράτους και της κοινωνικής «μηχανικής» και είχαν απομακρυνθεί από την ατομική πρωτοβουλία και ευθύνη. Ο στρουκτουραλισμός και η κεϋνσιανή οικονομία συνδέθηκαν με την πρώτη και δέχθηκαν αυξανόμενες επιθέσεις από τους ανερχόμενους ουμανιστές και νεοκλασικούς κριτικούς, οι οποίο επέμεναν ότι μια πολύ ισχυρή και υπερβολικά ρυθμιστική κρατική γραφειοκρατία εμπόδιζε τον καπιταλισμό να λειτουργήσει σωστά. Οι αγορές επιβαρύνθηκαν από περιττούς κρατικούς κανονισμούς, από ομάδες συμφερόντων που προστατεύονται από το κράτος και από φόρους που προκάλεσαν στρεβλώσεις τιμών και μισθών και χαμηλή οικονομική ανάπτυξη (στασιμότητα). Η ατομική ελευθερία, η ευθύνη, η πρωτοβουλία - και ο πλούτος και η ανάπτυξη που μπορούσαν να δημιουργήσουν - εξαφανίζονταν κάτω από το βάρος των υπερβολικά παρεμβατικών κυβερνήσεων. Οι σύγχρονες κοινωνίες, απαίτησαν να επαναφέρουν τον καπιταλισμό σε εκείνες τις προηγούμενες και καλύτερες συνθήκες. Οι εκλογές της Θάτσερ, του Ρέιγκαν, των Μπους πατρός και υιού, του Μπερλουσκόνι και άλλων αντανάκλυσαν και ενέτειναν τέτοιες στάσεις απέναντι στις καπιταλιστικές οικονομίες.

Μαζί και πολύπλοκα συνυφασμένες με αυτές τις πολιτικές συζητήσεις ήταν και άλλες διαδικασίες. Από την πρακτική πλευρά, πολλά επιχειρηματικά συμφέροντα είχαν από καιρό αγανακτήσει και αντιταχθεί στους φόρους και τους κανονισμούς που προέκυψαν από τη Μεγάλη Ύφεση και επηρέασαν τα κέρδη τους. Χρηματοδότησαν πολιτικούς, κόμματα, εκδότες και ιδρύματα που προωθούσαν ιδέες και πολιτικές που προτιμούσαν. Στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, ορισμένα επιχειρηματικά συμφέροντα εξίσωσαν τα κεϋνσιανά με τα σοσιαλιστικά οικονομικά και καταδίκασαν και τα δύο. Στο χώρο της θεωρίας και της ακαδημαϊκής εκπαίδευσης, η νεοκλασική οικονομική θεωρία αναβίωσε σε αντίθεση με την κεϋνσιανή θεωρία. Ο βραβευμένος με Νόμπελ οικονομολόγος Milton Friedman (1912–2006) και οι οπαδοί του ηγήθηκαν μιας έντονης κριτικής του κεϋνσιανισμού που εξαπλώθηκε κατά τη δεκαετία του 1970. Τα καθοριστικά του θέματα έγιναν οι χαμηλότεροι φόροι, οι ιδιωτικοποιήσεις, η μεταρρύθμιση της πρόνοιας και η απορρύθμιση της αγοράς. Η κεϋνσιανή θεωρία έδωσε τη θέση της στη νεοκλασική οικονομική θεωρία καθώς οι αλλαγές στα ακαδημαϊκά γραφεία και τα συγγράμματα και τα κυβερνητικά γραφεία αλληλοενισχύονταν (Wolf & Resnick, 2012).

Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980 ερμηνεύτηκε ευρέως ως απόδειξη της εγκυρότητας της νεοκλασικής κοσμοθεωρίας. Ο ιδιωτικός καπιταλισμός —συχνά συσχετιζόμενος με ιδιωτική (ατομική) δράση που υπόκειται σε ελάχιστη κρατική παρέμβαση φαινόταν ως ανώτερος από τις ανταγωνιστικές του σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές εναλλακτικές, συχνά συνδεδεμένες με τη μέγιστη κρατική παρέμβαση.

Ο καπιταλισμός που ορίστηκε με όρους ιδιωτικής επιχείρησης και «ελεύθερων» (ελάχιστα ρυθμιζόμενων) αγορών είχε θριαμβεύσει έναντι ενός αποτυχημένου κομμουνισμού και, κατ' επέκταση, επί του κεϋνσιανισμού επίσης.

Η επιστροφή στην κυριαρχία της νεοκλασικής θεωρίας και οι ήττες των κρατικών οικονομικών παρεμβάσεων εμπνευσμένων από τον Κεϋνσιανό είχαν άμεσες κοινωνικές επιπτώσεις. Οι πολιτικοί μείωσαν τους φόρους σε εταιρείες και ιδιώτες, ενώ μείωσαν επίσης τους κανονισμούς για τις επιχειρήσεις και τις αγορές. Η ιδιωτικοποίηση, δηλαδή η μετατόπιση από την κρατική παραγωγή και διανομή αγαθών και υπηρεσιών στην ιδιωτική καπιταλιστική παραγωγή, χαρακτήρισε πολλές

κοινωνίες. Το ιστορικό εκκρεμές πέρασε από τη συλλογική πίσω στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Τα αποτελέσματα αυτής της αιώρησης του ιστορικού αυτού εκκρεμούς ήταν πολύπλοκα και αντιφατικά. Περιλάμβαναν εκρήξεις οικονομικής ανάπτυξης και ανανεωμένο ανταγωνισμό τιμών. Ωστόσο, η ανάπτυξη που σημειώθηκε βάρυνε επίσης τις οικονομικές ανισότητες. Τα εταιρικά κέρδη εκτινάχθηκαν στα ύψη καθώς οι πραγματικοί μισθοί ανά ώρα των εργαζομένων παρέμειναν στάσιμοι, παρόλο που η παραγωγικότητά τους συνέχιζε να αυξάνεται. Νοικοκυριά κατέρρευσαν από το άγχος των ολοένα και περισσότερων μελών που κάνουν όλο και περισσότερες ώρες αμειβόμενης εργασίας και τις αγωνίες να αναλάβουν την άνοδο των επιπέδων του προσωπικού δανεισμού. Η περισσότερη εργασία και το χρέος/ δανεισμός ήταν μέσα για την αντιστάθμιση της επίδρασης των στάσιμων πραγματικών ωρομισθίων, αλλά έφεραν επίσης ατομικό, οικογενειακό και κοινωνικό κόστος. Η εξυπηρέτηση του χρέους μείωσε το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων και ο περισσότερος χρόνος εργασίας άφησε λιγότερο χρόνο για τη διατήρηση κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών δραστηριοτήτων με άλλα άτομα μέσα στις κοινότητες. Ακόμη και όταν θρηνούσαν για την απώλεια της «κοινότητας» ή των «οικογενειακών αξιών», τα άτομα έγιναν πιο «ατομιστικά» ή «εγωιστικά» (οι συμπεριφορές και ακόμη και οι λέξεις που επιλέγονταν εξαρτώνταν από τη στάση του ατόμου απέναντι στις συνεχιζόμενες αλλαγές) (Wolf & Resnick, 2012).

Οι ανησυχίες αυξήθηκαν τη δεκαετία του 1990 σχετικά με το ότι οι καπιταλιστικές οικονομίες άρχισαν να εξαρτώνται επικίνδυνα από το χρέος, με το ότι παρατηρούνταν ραγδαίες αυξήσεις στις τιμές των μετοχών ή άλλων περιουσιακών στοιχείων, ότι το εισόδημα και η κατανομή του πλούτου τους γίνονταν υπερβολικά άνισες και ότι η σχέση των ανθρώπων με το φυσικό τους περιβάλλον φαινόταν μη βιώσιμη. Παρά τα ευρέως διαδεδομένα συναισθήματα μιας επικείμενης κρίσης, η νεοκλασική απάντηση παρέμεινε πιστή στις ουμανιστικές της ρίζες, σύμφωνα με τις οποίες θα πρέπει τα άτομα -καταναλωτές και επιχειρήσεις, δανειστές και δανειζόμενοι, επενδυτές και αποταμιευτές μόνοι τους να συνεχίσουν ελεύθερα τις ιδιωτικές, ατομικές, ιδιοτελείς ενέργειές τους που θα διορθώσουν καλύτερα οποιεσδήποτε προσωρινές ανισορροπίες της αγοράς.

Σύμφωνα με τον Kiumars (2020), η θεωρία της κλασικής σχολής σκέψης εξελίχθηκε τον εικοστό αιώνα με την έλευση των διεθνών οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων και οδήγησε στην εμφάνιση της νέας κλασικής σχολής. Η νεοκλασική σχολή σκέψης ανέπτυξε από δύο βασικές οπτικές γωνίες στα κλασικά οικονομικά: η μία είναι η Αρχή της οριακής χρησιμότητας και η άλλη τη θεωρία του επιχειρηματικού κύκλου (Kiumars, 2020).

Σύμφωνα με την αρχή της οριακής χρησιμότητας, ο άνθρωπος έχει πολλές ανάγκες, ατομικές και κοινωνικές. Η παροχή αγαθών ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών είναι δαπανηρή. Για να αυξηθεί το επίπεδο της επιθυμίας, είναι σημαντικό κάθε άτομο να χρησιμοποιεί στο μέγιστο τον «χρόνο» και το «εισόδημα» για να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Κατά την ανάλυση της χρησιμότητας των καταναλωτών και της χρησιμότητας του παραγωγού, λαμβάνονται υπόψη η αξία της εργασίας και η αξία των αγαθών και των υπηρεσιών. Ο William Stanley Jones (1911) διακρίνει την υποκειμενική αξία του εμπορεύματος από την εμπορική αξία του εμπορεύματος. Είναι η κατανάλωση ένα στοιχείο αγαθών και υπηρεσιών που πραγματικά κάνει κάποιον να νιώθει ευτυχισμένος και καθορίζει την υποκειμενική αξία, την «αξία χρήσης» του εμπορεύματος. Αυστηρά μιλώντας, υποθέτοντας ορθολογική συμπεριφορά, η οριακή χρησιμότητα της κατανάλωσης μιας πρόσθετης μονάδας ενός δεδομένου εμπορεύματος είναι η αξία χρήσης αυτού του εμπορεύματος. Η χρησιμότητα δεν είναι εγγενής ιδιότητα του εμπορεύματος και εξαρτάται από τον βαθμό ικανοποίησης των ατόμων. Η χρησιμότητα είναι ένα σχετικό φαινόμενο γιατί οι άνθρωποι έχουν διαφορετικά γούστα και προτιμήσεις και δεν έχουν την ίδια νοητική αξία για την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών. Η «εργασία» δεν μπορεί να είναι καλό κριτήριο για τη μέτρηση της τιμής. Η αξία της εργασίας ποικίλλει σε ποσότητα και ποιότητα. Οι οπαδοί της νεοκλασικής σχολής πιστεύουν ότι η τιμή, δηλαδή η υποκειμενική αξία του εμπορεύματος, καθορίζει την αξία της εργασίας. Στην πραγματικότητα, η τιμή καθορίζεται από την οριακή χρησιμότητα.

1.4 Η Θεωρία του Επιχειρηματικού Κύκλου

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η αποτελεσματικότητα της καμπύλης Phillips αμφισβητήθηκε από τους οικονομολόγους Friedman (1966) και Phelps (1967). Τα οικονομικά γεγονότα σε ορισμένες βιομηχανικές χώρες επιβεβαιώνουν την

εμπειρική πτώση της καμπύλης Phillips καθώς φαίνεται ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ πληθωρισμού και απασχόλησης ακόμη και βραχυπρόθεσμα. Σε αυτήν την περίοδο, η διαφωνία των οικονομολόγων σχετικά με το πώς θα επωφεληθούν από τις νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές και τη χρήση παρεμβατικών πολιτικών για την αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης είναι πιο εμφανής από ποτέ.

Ο Robert Lucas (1975) έκανε ένα σημαντικό βήμα στη μακροοικονομική ανάλυση του νεοκλασικού υποδείγματος παρουσιάζοντας τη θεωρία του επιχειρηματικού κύκλου. Ο Lucas, υποστηρίζοντας την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών (Muth, 1961), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις έχουν ορθολογική συμπεριφορά στη διαμόρφωση των μελλοντικών προσδοκιών τους, επειδή τα άτομα χρησιμοποιούν στο έπακρο τις υπάρχουσες πληροφορίες και δεν επηρεάζονται από προβλέψιμες πολιτικές. Για παράδειγμα, η συντονισμένη νομισματική πολιτική δεν μπορεί να μειώσει την ανεργία και θα αυξήσει μόνο τον πληθωρισμό, καθώς η αύξηση της προσφοράς χρήματος θα αυξήσει τις πληθωριστικές προσδοκίες των ατόμων. Καθώς οι επιχειρήσεις δεν επηρεάζονται από προβλέψιμες πολιτικές και καμία αλλαγή στις επενδύσεις, το επίπεδο της πραγματικής παραγωγής δεν αυξάνεται.

Η οικονομία βρίσκεται πάντα αντιμέτωπη με δύο διαφορετικές ροές, ταυτόχρονα σημαντικές για τη σταθερότητα των αγορών. Στο επίκεντρο της οικονομίας βρίσκεται η ροή αγαθών και υπηρεσιών που καθορίζουν την ποσότητα της παραγωγής και της απασχόλησης. Το ονομαστικό μέρος της οικονομίας είναι η ταμειακή ροή που παρέχει τη χρηματοδότηση για τους ενδιαφερόμενους. Σύμφωνα με το νεοκλασικό μοντέλο, οι αγορές είναι αυτό-προσαρμοζόμενες και μια τέτοια διαδικασία συνοδεύεται από ύφεση και άνθηση. Στη γενική ισορροπία της οικονομίας, η συνολική προσφορά παραγωγής δεν εξαρτάται από την πραγματική ζήτηση, όπως υποστήριζε ο John Maynard Keynes, αλλά από τις σχετικές τιμές. Σύμφωνα με τη θεωρία του πραγματικού επιχειρηματικού κύκλου (Keydland & Prescott, 1982), οι τεχνολογικές αλλαγές επηρεάζουν την παραγωγικότητα των οικονομικών πόρων (όπως η εργασία και το κεφάλαιο) και προκαλούν σχετικές μεταβολές των τιμών. Η σχετική μεταβολή των τιμών επηρεάζει επίσης την κατανάλωση, τις επενδύσεις και την παραγωγή. Οι νεοκλασικές οικονομικές αρχές περιλαμβάνουν τα ακόλουθα:

- Τα άτομα μπορούν να βελτιστοποιήσουν την συμπεριφορά τους.

- Οι αγορές είναι πάντα αυτό-προσαρμοζόμενες.
- Οι προσδοκίες ενεργούν ορθολογικά και ανατρέπουν τις προβλεπόμενες οικονομικές πολιτικές.
- Οι αλλαγές στην τεχνολογία συνοδεύονται πάντα από αλλαγές στις σχετικές τιμές, την παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής και την ποσότητα παραγωγής.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κατανομή του εισοδήματος συνδέεται και με τις τρεις σχολές σκέψης και είναι ένα ευαίσθητο θέμα που καλύπτει οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα. Στην πολιτική οικονομία, οι γενικές θεωρίες διανομής δεν είναι πανάκεια, ούτε είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι μπορούν να ερμηνεύσουν τα πάντα στην οικονομία. Διάφορες εξηγήσεις αφορούν ορισμένες συγκεκριμένες πτυχές των μισθών, των τόκων, των προσόδων ή του κέρδους. Μεταξύ των γενικών εξηγήσεων, έχει προκύψει μία, η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας, η οποία αποτελεί πυλώνα της νεοκλασικής οικονομίας. Αυτή η θεωρία έχει κυριαρχήσει επί των προηγούμενων εξηγήσεων των κλασικών οικονομολόγων.

Πριν μπούμε στο θέμα, ας γίνει μια προσπάθεια να συνοψιστούν οι διδασκαλίες των κλασικών. Ο Smith προσδιορίζει την αξία ενός εμπορεύματος από την ποσότητα της εργασίας που ενσωματώνεται στην παραγωγή του. Στη συνέχεια θεωρεί ότι αυτή η αξία προκύπτει προσθέτοντας ενοίκιο, κέρδος και μισθό, χωρίς να εξηγεί πώς αυτές οι δύο πράξεις οδηγούν σε ένα μόνο αποτέλεσμα. Δίνει ξεχωριστές εξηγήσεις για τα φυσικά επίπεδα αμοιβής των τριών παραγόντων, τα οποία παραμένουν επιφανειακά ωστόσο, σύμφωνα με τον Jael (2019). Ο Ρικάρντο κατασκευάζει μια πιο συνεκτική θεωρία που ενώνει την αξία του προϊόντος και την αμοιβή των συντελεστών μέσω μιας θεωρίας ενοικίου που την καθιστά μεταβλητή προσαρμογής. Καθώς η τιμή του σιταριού στο χαρακτηριστικό παράδειγμα του Ρικάρντο πρέπει να επιτρέπει σε όλους τους παραγωγούς να είναι κερδοφόροι, αυτή θα πρέπει να ισούται με το κόστος παραγωγής στη λιγότερο εύφορη γη, αφήνοντας ένα πλεονάζον κέρδος στα σχεδόν οριακά αγροκτήματα, το οποίο λαμβάνεται από τον γαιοκτήμονα με τη μορφή ενοικίου γης. Η κατανομή μεταξύ μισθών και κερδών εξορθολογίζεται επίσης με το να γίνεται ουσιαστικά ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Αλλά η εξήγησή του βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αποκαλυπτική άποψη της ανάπτυξη του πληθυσμού του Μάλθους, μια θεωρία σήμερα ευρέως απαξιωμένη, σύμφωνα με τον Jael (2019).

Ο Μαρξ υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό την προσέγγιση του Ρικάρντο στο θέμα. Εδώ η κατανομή μεταξύ μισθού και κέρδους αναλύεται πιο λεπτομερώς. Η εργασία είναι ένα εμπόρευμα ικανό να παράγει περισσότερα από την αξία της και ο καπιταλιστής που την εκμεταλλεύεται λαμβάνει ένα κέρδος που είναι η ουσία του κέρδους της. Η αξία της εργασίας είναι το κόστος παραγωγής των αγαθών που απαιτούνται για τη διατήρηση του εργάτη στη ζωή και την παροχή εργασίας. Ποια είναι όμως τα απαραίτητα αγαθά; Αυτά που εξασφαλίζουν την επιβίωση ή την ευημερία; Το κανονικό βιοτικό επίπεδο του εργαζομένου δεν έχει καθοριστεί. Επομένως, το ποσοστό υπεραξίας παραμένει ανεξήγητο αν και αναλύεται εκτενώς. Η μαρξική θεωρία έχει μια άλλη αδυναμία: ό,τι και να πει ο Μαρξ, η θεωρία της εξίσωσης του ποσοστού κέρδους, που φέρνει αφού αποκαλύπτει την εκμετάλλευση της εργασίας, καθιστά περιττή τη θεωρία της υπεραξίας.

Το βιβλίο «Production of commodities by commodities» (1960) του Sraffa επαναδιατυπώνει τη ρικαρδιανή θεωρία με πιο αυστηρό και επίσημο τρόπο. Ο Sraffa αποδεικνύει την ύπαρξη μιας γενικής ισορροπίας της οικονομίας όπου κάθε τομέας αποφέρει το ίδιο ποσοστό κέρδους και όπου οι τιμές των προϊόντων ισοδυναμούν με το κόστος παραγωγής τους, ενώ η αμοιβή των παραγόντων καθορίζεται εκ των προτέρων, πάλι στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού μηδενικού αθροίσματος. Ένα βασικό χαρακτηριστικό αυτού του μοντέλου είναι ότι η μία από τις δύο μεταβλητές, ο μισθός ή το κέρδος, πρέπει να είναι εξωγενής, ενώ η άλλη ενδογενής. Αυτό ισοδυναμεί με την άρνηση ότι τα οικονομικά από μόνα τους μπορούν να εξηγήσουν τη διανομή και ότι μη οικονομικοί παράγοντες θα πρέπει να παρεμβαίνουν για τον λόγο αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.1 Η έννοια της παραγωγικότητας και η σημασία των αποπληθωριστών στην μέτρησή της

Ο όρος «παραγωγικότητα» έχει μια έννοια στην καθημερινή χρήση που διαφέρει από τη συγκεκριμένη σημασία του στα οικονομικά. Για παράδειγμα, στις επιχειρήσεις η μεταβλητή ενδιαφέροντος είναι συχνά η τεχνική αποδοτικότητα ή ίσως τα έσοδα ή η προστιθέμενη αξία ανά ώρα εργασίας σε τρέχουσες τιμές, ενώ οι οικονομολόγοι ενδιαφέρονται για τους πραγματικούς όρους της παραγωγής ή της προστιθέμενης αξίας ανά ώρα (δηλαδή τα έσοδα ή η προστιθέμενη αξία αποπληθωρισμένη από έναν δείκτη τιμών). Αυτό συμβαίνει επειδή ο αποπληθωρισμός με έναν δείκτη τιμών αφαιρεί τις γενικές πληθωριστικές επιδράσεις για να δημιουργήσει ένα μέτρο (σε σταθερές τιμές) πιο κοντά σε ένα μέτρο οικονομικής ευημερίας, καθώς οι αποπληθωριστές είναι σταθερά μέτρα χρησιμότητας (Diewert 1995).

Ο διαισθητικός τρόπος σκέψης για την διαδικασία αποπληθωρισμού είναι ο διαχωρισμός της ποσότητας ενός προϊόντος που πωλείται από την τιμή του. Το πραγματικό ΑΕΠ είναι επομένως μια μέτρηση της χρηματικής αξίας της οικονομικής ευημερίας ή χρησιμότητας (Hillinger, 2002) και όχι ένα απλό μέτρο της παραγόμενης ποσότητας. Ο Schelling (1958) αναφερόταν σε αυτό όταν δήλωσε: «Αυτά που ονομάζουμε «πραγματικά» μεγέθη δεν είναι εντελώς αληθινά· μόνο τα μεγέθη του χρήματος είναι πραγματικά. Τα «πραγματικά» μεγέθη είναι υποθετικά».

Καθώς οι οικονομικές στατιστικές παράγονται συχνά από τη συλλογή δεδομένων όσον αφορά τα νομισματικά έσοδα, ο διαχωρισμός τιμής-ποσότητας δημιουργείται στη συνέχεια με τον αποπληθωρισμό των εσόδων με έναν δείκτη τιμών (οι αποπληθωριστές σε επίπεδο κλάδου κατασκευάζονται από τις τιμές των προϊόντων). Για τη μετάβαση από τα τρέχοντα έσοδα από τις τιμές ή την προστιθέμενη αξία ανά ώρα, στους πραγματικούς όρους, τα στοιχεία παραγωγικότητας της εργασίας που ενδιαφέρουν τους οικονομολόγους, επομένως απαιτείται η χρήση κατάλληλου

δείκτη τιμών για τον αποπληθωρισμό της τρέχουσας προστιθέμενης αξίας. Ομοίως, κατά τη μετάβαση από τη συνολική παραγωγικότητα της εργασίας σε μεμονωμένα μέτρα τομιακού επιπέδου, υπάρχουν επιλογές που πρέπει να γίνουν κατά τον υπολογισμό της παραγωγικότητας της εργασίας (Abdirahman et al., 2022).

Επιπλέον, προκύπτει το ερώτημα, κατά πόσο η τρέχουσα τιμή της παραγωγής πρέπει να αποπληθωρίζεται χρησιμοποιώντας ξεχωριστό δείκτη τιμών παραγωγής για κάθε τομέα ή θα πρέπει απλώς να υιοθετείται η ονομαστική προστιθέμενη αξία κατά την εκτίμηση. Κατά τη μετάβαση από το ακαθάριστο προϊόν στην προστιθέμενη αξία, παρομοίως, οι καταλληλότεροι αποπληθωριστές τιμών εισροών θα διαφέρουν μεταξύ των τομέων. Μια περαιτέρω επιλογή αφορά τον τρόπο στάθμισης των τομέων της οικονομίας για να αθροιστούν στο συνολικό επίπεδο, καθώς θα πρέπει να απαντηθεί το αν θα πρέπει οι σταθμίσεις να χρησιμοποιούν το μερίδιό τους στα συνολικά έσοδα ή αντ' αυτού τα μερίδια όγκου παραγωγής ή απασχόλησης. Όταν οι κλαδικές σχετικές τιμές αλλάζουν, αυτές θα διαφέρουν ουσιαστικά. Οι συντελεστές στάθμισης, επομένως, έχουν σημαντικό νόημα στην ανάλυση των τομιακών συνεισφορών στη συνολική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. (Abdirahman et al., 2022).

2.2 Ορισμοί της παραγωγικότητας

Μετά την επισήμανση της σημασίας των αποπληθωριστών, στη συνέχεια παρέχονται οι σημαντικότεροι ορισμοί της παραγωγικότητας που αντανακλούν τα διαφορετικά της είδη.

Η έννοια της παραγωγικότητας είναι διαισθητικά πολύ απλή. Είναι η σχέση ή η αναλογία μεταξύ εκροών και εισροών για μια δεδομένη χρονική περίοδο. Η πρόκληση προκύπτει στη μέτρηση αυτών των εκροών και εισροών. Ο πιο βασικός ορισμός της παραγωγικότητας είναι η παραγωγικότητα της εργασίας, που ορίζεται πιο απλά με όρους ομοιογενούς φυσικής παραγωγής ανά μονάδα εισροής εργασίας. Ένα παράδειγμα θα ήταν ο αριθμός των τόνων χάλυβα που μπορεί να παράγει ένας εργάτης σε μια ώρα. Εάν ένας εργαζόμενος παράγει 10 τόνους χάλυβα την ώρα το πρώτο έτος και στη συνέχεια 20 τόνους την ώρα το δεύτερο έτος, η αύξηση της παραγωγικότητας είναι 100 τοις εκατό μεταξύ των δύο περιόδων μέτρησης (Alavinia et al., 2009).

Ωστόσο, μόνο ένα μικρό ποσοστό της παραγωγής που παράγει μια οικονομία μπορεί να μετρηθεί με καθαρά φυσικούς όρους, επομένως οι μετρήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας με βάση τη φυσική παραγωγή είναι σχετικά σπάνιες. Τέτοια μέτρα μπορούν να ισχύουν μόνο για πολύ συγκεκριμένους κλάδους, όπως η εξόρυξη χρυσού, και δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν όταν παράγονται ετερογενή προϊόντα σε μία επιχείρηση ή έναν κλάδο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, απαιτείται συνάθροιση των διαφορετικών τύπων παραγωγής και ο μόνος τρόπος για να συνδυαστούν διαφορετικοί τύποι παραγωγής είναι να αθροιστούν οι χρηματικές τους αξίες (Amélie et al., 2016).

Επιπλέον, ο όρος παραγωγικότητα χρησιμοποιείται συχνά με τρόπο που δεν κάνει διάκριση μεταξύ των επιπέδων παραγωγικότητας και του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας. Για παράδειγμα, η φράση «μια ισχυρή απόδοση παραγωγικότητας» μπορεί να αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου το επίπεδο παραγωγικότητας είναι υψηλό ή σε μια κατάσταση όπου η αύξηση της παραγωγικότητας είναι ταχεία. Δεδομένης της ασάφειας που μπορεί να προκύψει σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι σημαντικό να προσδιορίζεται πάντα ποια χρήση της έννοιας της παραγωγικότητας χρησιμοποιείται (Alavinia et al., 2009).

Συνεχίζοντας, η νομισματική αξία ενός προϊόντος αντανακλά τόσο τη φυσική ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος όσο και την αγοραία τιμή στην οποία πωλείται. Η παραγωγικότητα της εργασίας ενός κλάδου είναι η προστιθέμενη αξία που παράγεται από αυτόν τον κλάδο ανά ώρα εργασίας. Η παραγωγικότητα της εργασίας της συνολικής οικονομίας είναι ο λόγος ή το πηλίκο του αθροίσματος της προστιθέμενης αξίας – εκφρασμένη σε νομισματικές μονάδες, των παραγόμενων προϊόντων και των ωρών εργασίας – από όλους τους κλάδους. Για παράδειγμα, το συνολικό επίπεδο παραγωγικότητας εργασίας των Ηνωμένων Πολιτειών το 2019 ήταν περίπου 80 USD ανά ώρα, εκφρασμένο σε τρέχοντα δολάρια 2019, με βάση το σταθμισμένο μέσο όρο της εισροής εργασίας των διαφορετικών επιπέδων παραγωγικότητας εργασίας των τομέων της οικονομίας.

Ενώ τα επίπεδα παραγωγικότητας της εργασίας σε μια χρονική στιγμή εκφράζονται καλύτερα σε τρέχουσες χρηματικές μονάδες, οι αλλαγές στα ονομαστικά επίπεδα παραγωγικότητας με την πάροδο του χρόνου δεν αντιπροσωπεύουν αύξηση της παραγωγικότητας. Αυτό συμβαίνει επειδή οι αλλαγές στην παραγωγικότητα της

εργασίας υποτίθεται ότι αντικατοπτρίζουν αλλαγές στη φυσική ποσότητα της παραγωγής που παράγεται ανά μονάδα εργασίας, αντί για αλλαγές στην τιμή της παραγωγής.

Εάν η αξία μιας παραγωγής αυξηθεί κατά 10 τοις εκατό ως αποτέλεσμα του πληθωρισμού, η οικονομία δεν είναι 10 τοις εκατό πιο παραγωγική. Ως εκ τούτου, οι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας πρέπει να υπολογίζονται με βάση πραγματικές ή προσαρμοσμένες στον πληθωρισμό μετρήσεις της παραγωγής, όπως εξάλλου σημειώθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο. Αυτά τα πραγματικά μέτρα παραγωγής που απαιτούνται για τους υπολογισμούς της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας τόσο σε συνολικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κλάδου απαιτούν ονομαστικές ή τρέχουσες εκτιμήσεις τιμών της αξίας του εμπορεύσιμου προϊόντος και των τιμών για αυτό το προϊόν, τόσο σε συνολικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο κλάδου (Cingano, 2014).

Η εισροή εργασίας που χρησιμοποιείται για τον υπολογισμό της παραγωγικότητας της εργασίας μπορεί να είναι είτε ο αριθμός των ωρών εργασίας είτε ο αριθμός των εργαζομένων (αναφέρεται επίσης ως ο αριθμός των απασχολούμενων ατόμων). Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγικότητα της εργασίας μπορεί να μετρηθεί είτε ανά ώρα είτε ανά εργαζόμενο (ή απασχολούμενο). Είναι σημαντικό να αναγνωρίσει κανείς ότι το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας δεν καθορίζεται μόνο από την ένταση εργασίας και τις δεξιότητες ενός εργαζομένου, αλλά και από πολλούς άλλους παράγοντες, ιδιαίτερα το ποσό του κεφαλαίου με το οποίο πρέπει να εργαστεί ο εργαζόμενος.

Οι ώρες εργασίας είναι καλύτερο μέτρο της εισροής εργασίας από τον αριθμό των απασχολούμενων ατόμων, καθώς αυτές είναι ένα πιο ακριβές μέτρο του χρόνου που δαπανάται στην παραγωγή, αντικατοπτρίζοντας την εργατική προσπάθεια. Ο αριθμός των ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο μπορεί να ποικίλλει με την πάροδο του χρόνου ή μεταξύ των κλάδων και αυτή η διακύμανση στην εισροή εργασίας δεν αποτυπώνεται στον αριθμό των απασχολούμενων ατόμων (Cingano, 2014).

2.3 Μετρήσεις της παραγωγικότητας

Εκτός από την παραγωγικότητα της εργασίας που συζητήθηκε παραπάνω, υπάρχουν πολλές άλλες μετρήσεις και έννοιες που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση παραγωγικότητας, συμπεριλαμβανομένων άλλων μέτρων μερικής παραγωγικότητας, μέτρων συνολικής παραγωγικότητας και κοινωνικής παραγωγικότητας.

2.3.1 Σύντομο ιστορικό της μέτρησης της παραγωγικότητας

Οι αρχές της δεκαετίας του 1970 σηματοδότησαν την εμφάνιση μιας σπάνιας επιστημονικής συναίνεσης για την οικονομική ανάπτυξη, που διατυπώθηκε σε δύο σημαντικά βιβλία, τα οποία ωστόσο είχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Ο Kuznets συνόψισε τις δεκαετίες της εμπειρικής του έρευνας στο *Economic Growth of Nations* (1971) ενώ το βιβλίο του Solow *Economic Growth* (1970), με υπότιτλο «An Exposition», περιείχε τις διαλέξεις του Radcliffe του 1969 στο Πανεπιστήμιο του Warwick. Σε αυτές τις διαλέξεις ο Solow συνόψισε επίσης δεκαετίες θεωρητικής έρευνας, που ξεκίνησε από το έργο των Roy Harrod (1939) και Evsey Domar (1946).

Σύμφωνα με τον Jorgenson (2009), η νεοκλασική θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης του Solow και ειδικά η ανάλυσή του για τις σταθερές καταστάσεις με σταθερούς ρυθμούς ανάπτυξης, παρείχαν εννοιολογική σαφήνεια και πολυπλοκότητα. Ο Kuznets δημιούργησε πειστική εμπειρική υποστήριξη ποσοτικοποιώντας τη μακρόχρονη ιστορική εμπειρία των Ηνωμένων Πολιτειών και 13 άλλων ανεπτυγμένων οικονομιών. Αυτό το συνδύασε με ποσοτικές συγκρίσεις μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων οικονομιών κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων ανάγνωσης, ο Jorgenson (2009) σημειώνει ότι το πιο προφανές έλλειμμα του παραδοσιακού πλαισίου των Kuznets και Solow ήταν η έλλειψη σαφούς σύνδεσης μεταξύ των θεωρητικών και των εμπειρικών συνιστωσών. Αυτό το κενό μπορεί να φανεί πιο έντονα στην παντελή απουσία παραπομπών μεταξύ των βασικών έργων αυτών των δύο μεγάλων οικονομολόγων. Ωστόσο, δούλευαν για το ίδιο θέμα, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, ουσιαστικά την ίδια στιγμή και στην ίδια γεωγραφική τοποθεσία, στο Κέμπριτζ της Μασαχουσέτης.

Αναζητώντας αναλογίες για να περιγράψει κανείς αυτήν την αξιοσημείωτη σύμπτωση απόψεων για την ανάπτυξη, μπορεί να σκεφτεί κανείς δύο ουράνια σώματα σε διαφορετικές τροχιές, που συμπίπτουν στιγμιαία από την οπτική των παρατηρητών σε ένα μόνο σημείο του ουρανού και λάμπουν με εκθαμβωτική αλλά παροδική φωτεινότητα. Η ανεξίτηλη εικόνα αυτού του εκπληκτικού γεγονότος έχει χαρακτηί στη συλλογική μνήμη των οικονομολόγων, ακόμη κι αν οι λεπτομέρειες έχουν ξεχαστεί εδώ και καιρό. Η επαγγελματική συναίνεση που προέκυψε, πλέον παρωχημένη, παρέμεινε ο οδηγός για την επακόλουθη εννοιολογική ανάπτυξη και την εμπειρική παρατήρηση για δεκαετίες.

Η αρχική πρόκληση στο πλαίσιο των Kuznets και Solow τέθηκε από τη βασική μελέτη του Denison, *Why Growth Rates Differ* (1967). Ο Denison διατήρησε το NNP ως μέτρο του εθνικού προϊόντος και το απόθεμα κεφαλαίου ως μέτρο εισροής κεφαλαίου, τηρώντας τις συμβάσεις που χρησιμοποιήθηκαν και από τους Kuznets και Solow. Οι συγκρίσεις του Denison μεταξύ εννέα βιομηχανοποιημένων οικονομιών κατά την περίοδο 1950-1962 αναφέρθηκαν εκτενώς τόσο από τον Kuznets όσο και από τον Solow.

Ωστόσο, ο Ντένισον απομακρύνθηκε από την ταύτιση της εισροής εργασίας με τις ώρες εργασίας των Kuznets και Solow. Ακολούθησε την προηγούμενη μελέτη του για την οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ, *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*, που δημοσιεύτηκε το 1962. Σε αυτή τη μελέτη είχε κατασκευάσει σταθερά ποιοτικά μέτρα εισροής εργασίας, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές στην ποιότητα των ωρών εργασίας λόγω ηλικίας, φύλου και μορφωτικού επιπέδου των εργαζομένων.

Ο Kuznets (1971), αναγνωρίζοντας την πρόκληση που συνεπάγεται η προσέγγιση του Denison για τη μέτρηση της εισροής εργασίας, παρουσίασε τη δική του εκδοχή των ευρημάτων του Denison. Καθάρισε προσεκτικά το μέτρο εισροής εργασίας του Denison από τις επιπτώσεις των αλλαγών στο μορφωτικό επίπεδο. Ο Solow, από την πλευρά του, έκανε εκτενείς αναφορές στα ευρήματα του Denison για την αύξηση της παραγωγής και του αποθέματος κεφαλαίου, αλλά απέφυγε μια λεπτομερή αναφορά στο μέτρο της εισροής εργασίας του Denison. Ο Solow τηρούσε τις ώρες εργασίας (ή «ανθρωπόωρες» με την ορολογία των αρχών της δεκαετίας του 1970) ως μέτρο της εισροής εργασίας.

Ο Kuznets έδειξε ότι «...με μία ή δύο εξαιρέσεις, η συμβολή των συντελεστών εισροών κατά κεφαλήν ήταν ένα μικρό κλάσμα του ρυθμού αύξησης του κατά κεφαλήν προϊόντος». Για τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την περίοδο 1929 έως 1957, ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας ή η παραγωγή ανά μονάδα εισροών υπερέβη τον ρυθμό αύξησης της κατά κεφαλήν παραγωγής. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Kuznets, η συμβολή των αυξήσεων της κατά κεφαλήν εισροής κεφαλαίου κατά τη διάρκεια αυτής της εκτεταμένης περιόδου ήταν αρνητική!

Το σημείο εκκίνησης για τη συζήτηση για την κατάρρευση της παραδοσιακής λογιστικής ανάπτυξης είναι ένα αξιοσημείωτο αλλά παραμελημένο άρθρο του μεγάλου Ολλανδού οικονομολόγου, Jan Tinbergen (1942), που δημοσιεύτηκε στα γερμανικά κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Tinbergen ανέλυσε τις πηγές της οικονομικής ανάπτυξης των Η.Π.Α. την περίοδο 1870–1914. Διαπίστωσε ότι η αποτελεσματικότητα αντιπροσώπευε μόνο λίγο περισσότερο από το ένα τέταρτο της αύξησης της παραγωγής, ενώ η αύξηση των εισροών κεφαλαίου και εργασίας αντιπροσώπευε το υπόλοιπο. Αυτό ήταν ακριβώς το αντίθετο από το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι Kuznets (1971) και Solow (1970) σχεδόν τρεις δεκαετίες αργότερα!

Η έννοια της αποτελεσματικότητας ή της «συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών» εισήχθη ανεξάρτητα από τον George Stigler (1947) και έγινε το σημείο εκκίνησης για ένα μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα στο Εθνικό Γραφείο Οικονομικών Ερευνών. Αυτό το πρόγραμμα χρησιμοποίησε δεδομένα για την παραγωγή της οικονομίας των ΗΠΑ από παλαιότερα μελέτες από το Εθνικό Γραφείο, ειδικά στις πρωτοποριακές εκτιμήσεις του εθνικού προϊόντος από τον Kuznets (1961). Η πλευρά των εισροών χρησιμοποίησε δεδομένα για το κεφάλαιο από το σύστημα εθνικών λογαριασμών του Raymond Goldsmith (1962). Ωστόσο, πολλά από τα δεδομένα προέρχονται από John Kendrick (1956, 1961), ο οποίος χρησιμοποίησε ένα ρητό σύστημα εθνικών λογαριασμών παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων μετρήσεων της παραγωγής, της εισροής και της παραγωγικότητας για τα εθνικά μεγέθη και τους μεμονωμένους οικονομικούς κλάδους.

Τα οικονομετρικά μοντέλα του Paul Douglas (1948) και του Tinbergen ενσωματώθηκαν με δεδομένα από τους λογαριασμούς συνολικής παραγωγής που δημιουργήθηκαν από τους Moses Abramovitz (1956) και Kendrick (1956) στο

περίφημο άρθρο του 1957 του Solow, «Technical Change and the Aggregate Production Function». Ο Solow εντόπισε την «τεχνική αλλαγή» μέσα από αλλαγές στη συνάρτηση παραγωγής. Όπως οι Abramovitz, Kendrick και Kuznets, ο Solow απέδωσε σχεδόν όλη την οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ στην «υπολειπόμενη» αύξηση της παραγωγικότητας.

Οι διεθνείς συγκρίσεις του Kuznets (1971) ενίσχυσαν έντονα τα ευρήματα των Abramovitz (1956), Kendrick (1956) και Solow (1957), τα οποία περιορίζονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σύμφωνα με τον Kuznets, η οικονομική ανάπτυξη αποδόθηκε σε μεγάλο βαθμό στο κατάλοιπο Solow, μεταξύ της αύξησης της παραγωγής και της αύξησης των εισροών κεφαλαίου και εργασίας, αν και δεν χρησιμοποίησε αυτή την ορολογία. Η εκτίμηση του Kuznets για τη σημασία των εμπειρικών συμπερασμάτων του ήταν ξεκάθαρη:

«Δεδομένων των παραδοχών του αποδεκτού εθνικού οικονομικού πλαισίου και των βασικών δημογραφικών και θεσμικών διαδικασιών που ελέγχουν την προσφορά εργασίας, τη συσσώρευση κεφαλαίου και τους δείκτες αρχικής παραγωγής κεφαλαίου, αυτό το σημαντικό συμπέρασμα – ότι το διακριτικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης, ο υψηλός ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλήν προϊόντος αποδίδεται ως επί το πλείστον σε υψηλό ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας – είναι αναπόφευκτο.

Τα εμπειρικά ευρήματα που συνοψίζονται από τον Kuznets έχουν επανειλημμένα επιβεβαιωθεί σε έρευνες που χρησιμοποιούν την παραδοσιακή προσέγγιση της λογιστικής ανάπτυξης. Αυτή η προσέγγιση προσδιορίζει το προϊόν με το πραγματικό NNP, την εισροή εργασίας με τις ώρες εργασίας και την εισροή κεφαλαίου με το πραγματικό απόθεμα κεφαλαίου. Ο Kuznets (1978) ερμήνευσε το κατάλοιπο Solow ως αποτέλεσμα της εξωγενούς τεχνολογικής καινοτομίας. Αυτό είναι σύμφωνο με την ταύτιση του Solow (1957) του κατάλοιπου με την τεχνική αλλαγή. Οι επιτυχημένες προσπάθειες παροχής μιας πιο πειστικής εξήγησης του υπολείμματος Solow οδήγησαν, τελικά, στην κατάρρευση του παραδοσιακού πλαισίου.

2.3.2 Μέτρα μερικής παραγωγικότητας

Ένα μέτρο μερικής παραγωγικότητας είναι μια μέτρηση που συσχετίζει την παραγωγή με έναν μόνο συντελεστή παραγωγής, με το κλασικό παράδειγμα να είναι η παραγωγικότητα της εργασίας. Ωστόσο, πολλές άλλες εισροές χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένων κεφαλαίων, ενέργειας, πρώτων υλών, ενδιάμεσων αγαθών και αγορασμένων υπηρεσιών. Τα μέτρα μερικής παραγωγικότητας μπορούν να υπολογιστούν για καθεμία από τις επιμέρους εισροές, με την εισροή να είναι ο παρονομαστής στην εξίσωση παραγωγικότητας (Pilling, 2018).

Ένα παράδειγμα από φυσική άποψη είναι η ενεργειακή παραγωγικότητα, που ορίζεται ως ο αριθμός των τόνων χάλυβα, για παράδειγμα, που παράγονται ανά βαρέλι πετρελαίου. Μια τέτοια μέτρηση ονομάζεται επίσης ενεργειακή ένταση παραγωγής ή ενεργειακή απόδοση. Οι αλλαγές στα μέτρα μερικής παραγωγικότητας με την πάροδο του χρόνου πρέπει να μετρώνται σε πραγματικούς όρους. Ακριβώς όπως οι ονομαστικές τιμές των εκροών πρέπει να αποπληθωριστούν για να ληφθούν οι πραγματικές εκροές, έτσι και οι ονομαστικές τιμές των εισροών πρέπει να αποπληθωριστούν για να ληφθούν πραγματικές ή προσαρμοσμένες στον πληθωρισμό εισροές (Pilling, 2018).

2.3.3 Συνολική παραγωγικότητα συντελεστών

Η συνολική παραγωγικότητα παραγόντων (TFP) ή η παραγωγικότητα πολλαπλών παραγόντων είναι μια μέτρηση που συνδέει περισσότερες από μία εισροές με μια εκροή. Ένα παράδειγμα TFP είναι ο λόγος της παραγωγής προς ένα συνδυασμένο μέτρο εισροών εργασίας και κεφαλαίου. Δεδομένου ότι δεν είναι δυνατός ο συνδυασμός εισροών που μετρώνται σε διαφορετικές μονάδες (π.χ. ώρες για εργασία και δολάρια για κεφάλαιο), δεν μπορούν να υπολογιστούν απόλυτα επίπεδα TFP (αν και μπορούν να παραχθούν σχετικές μετρήσεις του TFP). Το TFP μετράται ως η διαφορά μεταξύ του ρυθμού αύξησης της πραγματικής παραγωγής και του ρυθμού αύξησης των συντελεστών εισροών (γενικά κεφάλαιο και εργασία, αλλά και το σύστημα κεφαλαίου, εργασίας, ενέργειας, υλικών και υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EU KLEMS) περιλαμβάνει ενέργεια, υλικά και υπηρεσίες) (Pilling, 2018).

Ο ρυθμός αύξησης των συνολικών εισροών είναι ένας σταθμισμένος μέσος όρος των ρυθμών αύξησης των διαφορετικών εισροών, όπου οι σταθμίσεις είναι τα μερίδια εισοδήματος των συντελεστών παραγωγής. Αυτά τα μερίδια εισοδήματος των συντελεστών παραγωγής θεωρείται ότι αντιπροσωπεύουν τη συμβολή του παράγοντα στην παραγωγή. Δεδομένης της δυσκολίας μέτρησης του κεφαλαίου, τα μέτρα TFP είναι πολύ πιο δύσκολο να κατασκευαστούν από τα μέτρα παραγωγικότητας της εργασίας λόγω των μεγαλύτερων απαιτήσεων δεδομένων. Πολλές αναπτυσσόμενες χώρες δεν έχουν τη στατιστική ικανότητα να παράγουν εκτιμήσεις TFP (Pilling, 2018).

2.3.4 Κοινωνική παραγωγικότητα

Μια άλλη έννοια της παραγωγικότητας που συναντάται μερικές φορές στη βιβλιογραφία της παραγωγικότητας είναι η κοινωνική παραγωγικότητα, αν και αυτή η έννοια δεν είναι τόσο καλά καθορισμένη όσο άλλες έννοιες παραγωγικότητας. Σε γενικές γραμμές, η έννοια αναφέρεται σε ορισμούς της παραγωγικότητας που περιλαμβάνουν μια αναλογία εισροών και εκροών πέρα από εκείνα που χρησιμοποιούνται στον στενό οικονομικό ορισμό της παραγωγικότητας, όπου ως εισροές και εκροές ορίζονται μόνο εκείνες που σχετίζονται άμεσα με την παραγωγή (Healy & Côté, 2001).

Μια χρήση αυτού του ορισμού είναι η έννοια της παραγωγικότητας να μεταφερθεί πέρα από την οικονομική παραγωγικότητα για να συμπεριλάβει τους πόρους, όπως η εργασία, που δεν χρησιμοποιούνται στην παραγωγή αλλά δυνητικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Για παράδειγμα, όταν ο άνεργος πληθυσμός προστίθεται στον παρονομαστή του υπολογισμού της παραγωγικότητας της εργασίας, η κοινωνική παραγωγικότητα της συνολικής κοινωνίας φαίνεται να είναι μικρότερη από την πιο στενά καθορισμένη τυπική μέτρηση παραγωγικότητας εργασίας, η οποία αποκλείει την αχρησιμοποίητη εισροή εργασίας (Healy & Côté, 2001).

Μια δεύτερη ειδική έννοια της κοινωνικής παραγωγικότητας αναφέρεται στη συμπερίληψη των εξωτερικών παραγόντων που προκύπτουν από την παραγωγική διαδικασία στην εκροή και, ως εκ τούτου, στην παραγωγικότητα μιας επιχείρησης ή ενός τομέα.

Μια τρίτη έννοια που αφορά την κοινωνική παραγωγικότητα σχετίζεται με τον υπολογιστικό χρόνο. Εάν ο χρόνος που απαιτείται για το ταξίδι από και προς το εργοτάξιο περιλαμβάνεται στον παρονομαστή των υπολογισμών της παραγωγικότητας της εργασίας, το επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας πέφτει. Από την οπτική γωνία του εργαζομένου, αυτή η μέτρηση κοινωνικής παραγωγικότητας μπορεί να είναι μια καλύτερη αναπαράσταση της παραγωγής που παράγεται ανά ώρα με βάση τον συνολικό αριθμό ωρών που ξοδεύει ο εργαζόμενος τόσο στην εργασία όσο και στις μετακινήσεις του. Η στροφή στην εξ αποστάσεως εργασία κατά τη διάρκεια της πανδημίας μείωσε τον υπολογιστικό χρόνο και ενίσχυσε αυτό το μέτρο κοινωνικής παραγωγικότητας (Healy & Côté, 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΚΕΥΝΣΙΑΝΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

3.1 Η οριακή παραγωγικότητα

Η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας επιτυγχάνει το *tour de force* του να προσδιορίζει ακριβώς όλες τις αμοιβές μέσω ενός ενιαίου νόμου που καταφεύγει σε αποκλειστικά οικονομικούς παράγοντες, εξ ου και η αποδοχή που απολαμβάνει μεταξύ των οικονομολόγων.

Αν εξετάσει κανείς ένα σύνολο οικονομικών παραγόντων που συνεργάζονται σε μια παραγωγή, θα πρέπει να τους ταξινομήσει σε κάποιες σχετικά ομοιογενείς ομάδες που ονομάζονται συντελεστές παραγωγής. Το δυνητικό μέγεθος αυτών των ομάδων εξαρτάται από τη φυσική ή ιστορική διαθεσιμότητα και αποτελεί την προσφορά του κάθε παράγοντα. Η ζήτηση των παραγόντων είναι έργο των επιχειρηματιών και εξαρτάται προφανώς από την παραγωγικότητά τους. Αλλά η παραγωγικότητα των ατόμων σε μια ομάδα εξαρτάται από το μέγεθος της ομάδας. Όσο πιο πολυάριθμη είναι, τόσο μικρότερη θα είναι η παραγωγικότητα της μονάδας. Η οριακή παραγωγικότητα ενός παράγοντα είναι η συμπλήρωση του προϊόντος λόγω του γεγονότος ότι το μέγεθος της σχετικής ομάδας είναι n παράγοντες και όχι $n - 1$. Μειώνεται, γιατί εάν μια ομάδα παραγόντων αυξάνεται ενώ οι άλλες παραμένουν σταθερές, τα μέλη της θα έχουν μεμονωμένα ένα μικρότερο ποσό των άλλων παραγόντων. Ας υποθέσει κανείς λοιπόν ότι δίνονται οι τιμές των διαφόρων παραγόντων και του προϊόντος. Ο επιχειρηματίας σε αυτήν την περίπτωση μεγιστοποιεί το κέρδος του προσλαμβάνοντας από καθέναν από αυτούς τους παράγοντες τον αριθμό για τον οποίο η οριακή αξία προϊόντος ισούται με την τιμή του. Αυτή η συμπεριφορά είναι λογική: εάν απασχολούσε μικρότερο όγκο, ο επιχειρηματίας θα μπορούσε να αυξήσει το κέρδος του αυξάνοντας τις προσλήψεις. Αν απασχολούσε μεγαλύτερο αριθμό, οι πράκτορες θα τον πλήρωναν λιγότερο από όσο του κόστιζαν.

Δεδομένης της αλληλεπίδρασης προσφοράς και ζήτησης, υπό την παραδοχή των ανταγωνιστικών αγορών, πρέπει να συμπεράνει κανείς από τα παραπάνω ότι η

αμοιβή ενός παράγοντα ισούται απαραίτητα με την αξία του οριακού προϊόντος του. Αυτό δεν σημαίνει ότι η οριακή παραγωγικότητα καθορίζει την τιμή του παράγοντα. Ο ενδογενής προσδιορισμός της αμοιβής των συντελεστών μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο ενός συστήματος ταυτόχρονων εξισώσεων που περιλαμβάνουν όλες τις τιμές και τις ποσότητες της οικονομίας. Η οριακή παραγωγικότητα ενός παράγοντα και η αμοιβή του καθορίζονται τότε αμοιβαία. Ωστόσο, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, όλοι υποτίθεται ότι πληρωνόμαστε ανάλογα με την παραγωγικότητά μας. Εφόσον υποθέτουμε την σχεδόν ομοιογένεια των παραγόντων, όλες οι μονάδες έχουν την ίδια ατομική παραγωγικότητα, που καθορίζεται από το μέγεθος του εργατικού δυναμικού (Jael, 2019).

Σε αυτό το σημείο, έχει κανείς στη διάθεσή του έναν εντελώς συγκεκριμένο ορισμό της οριακής παραγωγικότητας, μια καθαρή αφαίρεση, που ισχύει σε έναν απλό μαθηματικό τύπο: $\partial P/\partial K$, λαμβάνοντας υπόψη τον όγκο του παράγοντα K . Ωστόσο είναι δυνατόν να δοθεί σε αυτόν τον ορισμό ένα πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο;

Είναι ευρέως κατανοητό ότι η οριακή παραγωγικότητα ερμηνεύεται ως η συμβολή των παραγόντων που συμμετέχουν στην κοινωνική παραγωγή. Η ανταγωνιστική ισορροπία οδηγεί στην πληρωμή των οικονομικών παραγόντων ανάλογα με τη συνεισφορά τους. Ο κύριος υποστηρικτής αυτής της ιδέας είναι ο ίδιος ο Κλαρκ. Σύμφωνα με τον ίδιο, η θεωρία της παραγωγής και αυτή της διανομής ενώνονται. Η θεωρία ανιχνεύει στην παραγωγή την προέλευση των μετοχών. Ο Marshall (1920) διαψεύδει ότι η εφαρμογή του νόμου στον παράγοντα εργασία συνιστά από μόνη της μια θεωρία μισθών, «αφού για να εκτιμήσουμε το καθαρό προϊόν της εργασίας του, πρέπει να θεωρούμε δεδομένα όλα τα έξοδα της παραγωγής του εμπορεύματος στο οποίο εργάζεται κανείς, εκτός από τον δικό του μισθό». Περαιτέρω, σχετικά με τους τόκους, προσθέτει: «Δεν μπορούν να μετατραπούν σε θεωρία των τόκων, παρά σε θεωρία μισθών» (1920 σελ. 518-519).

Προχωρώντας ακόμη παραπέρα, καταλήγει στη νομιμότητα του κοινωνικού συστήματος που αμείβει τους παράγοντες σε αυτή τη βάση. Δεν κρύβει την ιδεολογική του ενασχόληση: «Διακυβεύεται το δικαίωμα της Κοινωνίας να υπάρχει με τη σημερινή της μορφή και η πιθανότητα να συνεισφέρει στην ύπαρξή της» (1908 σ.12). Ο Κλαρκ ισχυρίζεται μάλιστα ότι ο νόμος του παρέχει τον λόγο για να μην είναι κανείς σοσιαλιστής.

Ο Κλαρκ θέτει στη συνέχεια το ερώτημα αν το θα δοθεί στον καθένα το ισοδύναμο του προϊόντος του είναι ένας δίκαιος κανόνας και απαντά: "Το όλο ερώτημα αν είναι δίκαιο ή όχι βρίσκεται έξω από την έρευνά μας, γιατί είναι θέμα καθαρής ηθικής. Από την άλλη, είναι ένα πρόβλημα οικονομικής φύσης» (1908 σ. 14). Αυτή η δήλωση είναι αρκετά αντιφατική με τις πολλαπλές νύξεις για τη νομιμότητα αυτής της διανομής. Ομολογουμένως, η λέξη «αξία» δεν εμφανίζεται στο κείμενό του. Ο Κλαρκ, ωστόσο, προσεγγίζει μια ηθικολογική αντίληψη. Αυτό αποδεικνύεται από την επιμονή του στην έννοια της αποχής να χαρακτηρίζει την αποταμίευση. Στη διαμάχη μεταξύ των δύο ανδρών, ο Böhm Bawerk αμφισβήτησε τη συνάφεια αυτής της έννοιας, δίνοντας το παράδειγμα της σχεδόν αυτόματης αποταμίευσης πολύ πλούσιων ανθρώπων. Ο Κλαρκ απάντησε: «Με την επέκταση των σιδηροδρομικών γραμμών που κατέχει, ο πολυεκατομμυριούχος αρνείται στον εαυτό του τη διεύρυνση των ανακτορικών κατοικιών του» (1895 σ. 98).

Ο Κλαρκ φαίνεται να είναι ο μεγάλος οικονομολόγος που έχει προχωρήσει περισσότερο σε αυτό το μονοπάτι που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί δικαιολογητικό. Άλλοι νεοκλασικοί οικονομολόγοι διακρίνουν γενικά τη συμβολή και την αξία. Ακολουθούν δύο παραδείγματα που και τα δύο φέρνουν ένα στενό και ισχυρό επιχείρημα:

- Frank Knight: «Το εισόδημα δεν πηγαίνει στους συντελεστές παραγωγής αλλά στους ιδιοκτήτες τους και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να έχει περισσότερη ηθική δικαιολογία από το γεγονός της ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία της προσωπικής ή υλικής παραγωγικής ικανότητας βασίζεται σε ένα σύνθετο μείγμα κληρονομιάς, τύχης και προσπάθειας, πιθανώς με αυτή τη σειρά σχετικής σημασίας. Το ποια είναι η ιδανική κατανομή από τη σκοπιά της απόλυτης ηθικής μπορεί να αμφισβητηθεί, αλλά από τις τρεις θεωρήσεις που αναφέρονται σίγουρα καμία εκτός από την προσπάθεια δεν μπορεί να έχει ηθική εγκυρότητα» (1923 σελ. 598).

- Cobb και Douglas: «...ακόμα και αν υπήρχε ακριβής αντιστοιχία, αυτό δεν θα απαντούσε πειστικά στο ερώτημα εάν το κεφάλαιο, για παράδειγμα, θα έπρεπε να ανήκει στους ιδιώτες στον βαθμό στον οποίο βρίσκεται η κοινωνία μας. Διότι ενώ το κεφάλαιο μπορεί να είναι «παραγωγικό», δεν σημαίνει ότι ο καπιταλιστής είναι πάντα» (1928 σελ. 164).

Όσον αφορά την εργασία, η αποσύνδεση μεταξύ παραγωγικότητας και αξίας είναι λιγότερο προφανής από ό,τι για το κεφάλαιο. Ωστόσο, ίσες ευκαιρίες δεν υπήρξαν ποτέ: Τα παιδιά από προνομιούχα υπόβαθρα είναι πολύ πιο πιθανό να πάρουν ένα δίπλωμα που ανοίγει την πόρτα σε καλύτερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Η οριακή παραγωγικότητα εξαρτάται επίσης από την αφθονία ή την έλλειψη ενός παράγοντα. Ενώ υπάρχουν παραδείγματα όπου η έλλειψη μπορεί να εξηγηθεί με την ανώτερη ικανότητα, η αφθονία ή η σπανιότητα είναι συχνά θέμα τύχης, για παράδειγμα όταν προέρχονται από δημογραφικούς παράγοντες. Σε ένα πιο φιλοσοφικό επίπεδο, είναι επιτρεπτό να αμφισβητηθεί η αξία του να γεννηθεί κανείς έξυπνος ή δυνατός, χαρακτηριστικά που αποτελούν τις δύο κύριες ατομικές ιδιότητες που είναι ευνοϊκές για την παραγωγικότητα. Όπως παραδέχτηκε ο Κλαρκ εντέλει, η επιστήμη δεν μπορεί να διακρίνει την αξία ή τη δικαιοσύνη.

3.1.1 Η οικονομική έννοια της οριακής παραγωγικότητας

Η οριακή παραγωγικότητα φαίνεται να έχει μαθηματική σημασία με την αποτύπωσή της ως $\partial P/\partial K$ αλλά να μην έχει ηθική σημασία. Το επόμενο ερώτημα είναι αν έχει οικονομική σημασία, δηλαδή του κατά πόσο είναι δικαιολογημένη η συνήθης συσχέτιση με τη συμβολή των συντελεστών στην παραγωγική εργασία και με το κατά πόσο η έκφραση $\partial P/\partial K$ είναι πραγματικά αντιπροσωπευτική των επιμέρους συνεισφορών ή αποτελεί απλώς ένα μαθηματικό αντικείμενο.

Μια πρώτη προσέγγιση είναι η επικύρωση με αντίφαση από τη μαθηματική συνθήκη. Για να αντικατοπτρίζει η οριακή παραγωγικότητα τη συμβολή του συντελεστή, μια προφανής προϋπόθεση είναι ότι το άθροισμα των οριακών παραγωγικότητας όλων των παραγόντων των διαφόρων συντελεστών παραγωγής να ισούται ακριβώς με το συνολικό προϊόν. Γνωρίζουμε ότι αυτή η προϋπόθεση ικανοποιείται μόνο σε περίπτωση συνεχών αποδόσεων κλίμακας και υπό την προϋπόθεση ότι ο ανταγωνισμός παίζει τον ρόλο του. Έτσι, η οριακή παραγωγικότητα δεν αντικατοπτρίζει τη συμβολή των παραγόντων όταν οι αποδόσεις στην κλίμακα δεν είναι σταθερές. Το γεγονός ότι οι αποδόσεις σε κλίμακα είναι σταθερές ή όχι είναι τυχαίο σε σχέση με την έννοια της ατομικής συνεισφοράς στην παραγωγή. Έτσι, εάν το οριακό προϊόν δεν αντιπροσωπεύει τη συνεισφορά σε όλους τους τύπους αποδόσεων στην κλίμακα, δεν την αντιπροσωπεύει σε κανέναν από αυτούς (Jael, 2019).

Η άλλη προσέγγιση είναι πιο συγκεκριμένη. Ένα επιχείρημα που προβάλλεται σταθερά κατά του νόμου της οριακής παραγωγικότητας είναι ότι η παραγωγική διαδικασία συνδυάζει όλες τις εισροές τόσο αδιάκριτα που το αποτέλεσμα είναι αδιάσπαστο. Στην αρχή της βρίσκεται η θέση της «οργανικής συνεργασίας» που προτάθηκε από τον Άγγλο οικονομολόγο Τζον Άτκινσον Χόμπσον, ο οποίος βρισκόταν τακτικά σε μάλλον έντονη διαμάχη με τον Μάρσαλ και τους οπαδούς του. Στο «Βιομηχανικό Σύστημα» (1909), γράφει: «Τόσο οικεία είναι η αλληλεξάρτηση των παραγόντων μεταξύ τους και των πολλών μερών κάθε παράγοντα από τα άλλα μέρη του δικού του παράγοντα και από όλα τα μέρη του άλλου που καμία χωριστή παραγωγικότητα δεν μπορεί δικαίως να αποδοθεί σε κανένα παράγοντα, ακόμη λιγότερο σε οποιοδήποτε μέρος ενός παράγοντα». (1910 σελ.106).

Εάν η οριακή παραγωγικότητα εκφραστεί στον απλό τύπο $\partial P/\partial K$, το επιχείρημα του Hobson δεν είναι σωστό. Εφόσον η συνάρτηση F είναι διαφοροποιήσιμη, θα είναι πάντα δυνατό να προσδιοριστεί, τουλάχιστον θεωρητικά, η διακύμανση της παραγωγής λόγω της τελευταίας μονάδας του παράγοντα που τίθεται σε δραστηριότητα. Τι γίνεται όμως αν θέλει να δώσει κανείς στον τύπο $\partial P/\partial K$ οικονομική σημασία;

Αυτή η ερώτηση έχει το επίπεδο της αφαίρεσης των μεταφυσικών ερωτημάτων. Σύμφωνα με τον Jael (2019), το πρόβλημα της συνεισφοράς ανήκει σε αυτήν την κατηγορία ερωτήσεων για τις οποίες μπορεί κανείς να μιλήσει απεριορίιστα αλλά η απάντηση των οποίων απλά δεν υπάρχει.

3.1.2 Επιχειρηματικός κύκλος, παραγωγικότητα και μισθός

Δίνοντας τυφλή πίστη στη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας, ο Keynes, στη Γενική Θεωρία (1936), υιοθέτησε την κυρίαρχη αντίληψη ότι οι πραγματικοί μισθοί κυμαίνονται αντικυκλικά σε αντίθεση με τους ονομαστικούς μισθούς. Το γεγονός αυτό φαινόταν λογικό στους οικονομολόγους της εποχής καθώς η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας και μαζί της ο πραγματικός μισθός εξελίσσονται προς την αντίθετη κατεύθυνση της απασχόλησης. Από το 1938 και το 1939, έχουν δημοσιευθεί εμπειρικές μελέτες (Dunlop στη Μεγάλη Βρετανία και Tarshis στις Ηνωμένες Πολιτείες) που έρχονται σε αντίθεση με αυτό το δόγμα. Ο πραγματικός μισθός θα ήταν επίσης προκυκλικός. Η διευκρίνιση του Keynes στο άρθρο "Relative

Movements of Real Wages and Output" (1939), δηλώνοντας ότι η επίδειξη της Γενικής Θεωρίας θα ήταν ευκολότερη εάν αυτά τα στοιχεία ήταν γνωστά εκείνη την εποχή, είναι η πρώτη πράξη μιας αναθεώρησης της οικονομικής του θεωρίας σε αυτό το θέμα.

Η συμπεριφορά της παραγωγικότητας στον επιχειρηματικό κύκλο έχει συζητηθεί εδώ και καιρό και είναι γενικά αποδεκτό ότι είναι προκυκλική. Η ανάλυση είναι πολύπλοκη επειδή, εκτός από την ανεργία, υπάρχουν δύο τύποι υποαπασχόλησης που είναι δύσκολο να παρατηρηθούν και να μετρηθούν καθώς οι παράγοντες παραμένουν εντός της επιχείρησης:

- Η υποαπασχόληση μηχανών

- Το φαινόμενο γνωστό ως αποθησαύριση εργασίας: κατά τη διάρκεια της ύφεσης, οι επιχειρήσεις προτιμούν να διατηρούν τους εργαζομένους επιβάλλοντας μια λιγότερο εντατική εργασία αντί να τους απολύουν με κίνδυνο έλλειψης ειδικευμένων εργατών όταν έρθει η ανάκαμψη.

Πολλές πρόσφατες εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι οι μισθοί των νεοπροσληφθέντων εργαζομένων είναι πολύ προκυκλικοί, πολύ περισσότερο από τους μισθούς των έμπειρων εργαζομένων. Οι Carneiro, Guimaraes και Portugal (2009) γράφουν: «Εξερευνώντας την ιδέα ότι στο μοντέλο αναζήτησης και αντιστοίχισης η δημιουργία θέσεων εργασίας καθοδηγείται από τη διαφορά μεταξύ της αναμενόμενης παραγωγικότητας και του αναμενόμενου κόστους εργασίας σε νέους εργαζόμενους, ο Πισσαρίδης δείχνει ότι σε ισορροπία, οι μισθοί που διαπραγματεύονται σε νέους εργαζόμενους είναι περίπου τόσο κυκλικοί όσο και η παραγωγικότητα. Αυτή η πρόβλεψη του μοντέλου φαίνεται να είναι συνεπής με την εμπειρική απόδειξη ότι οι μισθοί σε νέους εργαζόμενους είναι πολύ πιο προκυκλικοί από τους μισθούς σε υπάρχουσες θέσεις εργασίας» (2009 σελ. 3). Αυτές οι νέες θέσεις εργασίας θα υπόκεινται στη συνέχεια σε διορθωτικές διακυμάνσεις μισθών που θα οδηγήσουν σε ευθυγράμμιση με παλαιότερες συμβάσεις. Η παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία βλέπει την αγορά εργασίας ως μια καθημερινή αγορά. Σε αυτή την περίπτωση, η εξίσωση μεταξύ παραγωγικότητας και μισθών είναι σχεδόν αυτόματη. Στην πραγματικότητα, οι συμβάσεις ισχύουν για μεγαλύτερες περιόδους. Η σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και μισθών μπορεί να αντιμετωπιστεί μακροπρόθεσμα. Η Bellou και η Kaymak (2011) ενδιαφέρονται για αυτό το φαινόμενο και καταλήγουν στο συμπέρασμα: «Αυτό το

μοτίβο προσαρμογών μισθών είναι συνεπές με μια συμβατική αγορά εργασίας, όπου εργοδότες και εργαζόμενοι συμμετέχουν σε μια σιωπηρή συμφωνία για την προστασία των μισθών από τις διακυμάνσεις του οριακού προϊόντος ενός εργαζομένου, χωρίς να δεσμεύονται πλήρως για τις μελλοντικές πληρωμές της εργασίας. Ως εκ τούτου, τα αποτελέσματά μας υποδεικνύουν μια αποσύνδεση του οριακού προϊόντος από τις πληρωμές μισθών παρέχοντας μια πιθανή εξήγηση για τη χαμηλή ελαστικότητα των μισθών κατά τον επιχειρηματικό κύκλο» (2011 σελ. 26).

3.2 Η άποψη του Μαρξ για την σημασία της παραγωγικότητας

Ο βιομηχανικός καπιταλιστικός ανταγωνισμός παίρνει πολλές μορφές. Στην συνέχεια παρουσιάζεται μια μη αριθμητική εξήγηση των μπλα μπλα που δηλώνει την σημασία της παραγωγικότητας στην μαρξική θεωρία. Αν υποθέσει κανείς μιας αγορά με αντικείμενο την παραγωγή καρεκλών, υποθέτει κανείς ότι υπάρχουν πολλές καπιταλιστικές εταιρείες που παράγουν ίδιες καρέκλες και σχηματίζουν έτσι, μια ανταγωνιστική βιομηχανία καρεκλών.

Ας υποθέσουμε ότι το διοικητικό συμβούλιο μιας από αυτές τις εταιρείες, επιθυμώντας μεγαλύτερη παραγωγικότητα από τους μισθωτούς εργάτες του, αποφασίζει να διανείμει περισσότερο πλεόνασμα για να προσλάβει και να εξοπλίσει περισσότερους επόπτες αυτών των εργατών. Η στρατηγική λειτουργεί για την αύξηση της παραγωγής ανά εργάτη. Δηλαδή, η ίδια ποσότητα παραγωγικής εργασίας ενσωματώνεται πλέον σε περισσότερες καρέκλες. Αυτό σημαίνει ότι κάθε καρέκλα που πωλείται από αυτή τη βιομηχανική καπιταλιστική εταιρεία έχει χαμηλότερη αξία από πριν. Αλλά αυτή είναι μόνο η αρχή της ανταγωνιστικής αγοράς.

Σε μια ανταγωνιστική αγορά, η μοναδιαία αξία μιας καρέκλας - η αγοραία της αξία - είναι ο μέσος όρος των διαφορετικών χρόνων εργασίας που απαιτούνται από κάθε βιομήχανο καπιταλιστή για να παράγει τις καρέκλες του. Όπως κάθε μέσος όρος, ορισμένες καπιταλιστικές επιχειρήσεις παράγουν κάτω από αυτόν τον μέσο όρο, άλλες πάνω, και μερικές μπορεί ακόμη και να παράγουν στον μέσο όρο. Με άλλα λόγια, η παραγωγική απόδοση, όπως μετράται με αυτούς τους αντίστοιχους χρόνους εργασίας, διαφέρει μεταξύ των επιχειρήσεων του κλάδου των καρεκλών. Η κοινωνικά αναγκαία εργασία που συνδέεται με μια καρέκλα είναι στην πραγματικότητα ακριβώς ο

υπολογισμένος μέσος όρος όλων αυτών των χρόνων εργασίας των μεμονωμένων επιχειρήσεων. Στο παράδειγμά αυτό, ο μέσος όρος (κοινωνικά απαραίτητη εργασία) μειώνεται επειδή ένας παραγωγός καρέκλας έχει μειώσει τον χρόνο εργασίας του για την παραγωγή κάθε καρέκλας και επομένως ο μέσος όρος τους, δηλαδή η αγοραία αξία μιας καρέκλας, πέφτει (Wolf & Resnick, 2012).

Μια ανταγωνιστική αγορά για καρέκλες σημαίνει ότι όλοι οι βιομηχανικοί καπιταλιστές δεν έχουν άλλη επιλογή από το να πουλήσουν τις καρέκλες της επιχείρησής τους στη χαμηλότερη αγοραία αξία. Η προσπάθεια να πουληθούν σε υψηλότερη αξία διασφαλίζει ότι δεν θα πουλήσουν καμία, καθώς οι πελάτες μπορούν να αγοράσουν ίδιες καρέκλες από εκείνες τις καπιταλιστικές εταιρείες που πωλούν στη χαμηλότερη, μέση αξία. Η επιλογή να μειώσουν την αξία τους κάτω από τον μέσο όρο δεν έχει κανένα οικονομικό νόημα, επειδή μπορούν να πουλήσουν όσες καρέκλες μπορούν να παράγουν σε αυτήν την υψηλότερη μέση αξία. Με άλλα λόγια, ανταγωνισμός σημαίνει ότι κάθε καπιταλιστής αντιμετωπίζει μια απολύτως ελαστική ζήτηση στην τιμή που καθορίζεται από την αγορά για τις παραγόμενες καρέκλες.

Οι καπιταλιστές που ανταγωνίζονται εντός του κλάδου των καρεκλών με αυτήν την εταιρεία που αυξάνει την παραγωγικότητα αντιμετωπίζουν τώρα μια πιθανή οικονομική καταστροφή που μπορεί να τους οδηγήσει εκτός λειτουργίας. Ο λόγος για αυτήν την υπαρξιακή απειλή είναι η διαφορά μεταξύ της νέας θέσης εσόδων τους - καθώς ο καθένας πρέπει να πουλήσει τις καρέκλες του στη νέα, χαμηλότερη μέση αξία ανά καρέκλα, ενώ η αμετάβλητη παραγωγικότητά του σημαίνει ότι το κόστος του παρέμεινε το ίδιο. Ως εκ τούτου τα κέρδη τους μειώνονται. Αυτό περιορίζει τις υποθετικές ταξικές τους διανομές, απειλώντας έτσι την επιβίωσή τους ως βιομηχανικοί καπιταλιστές στη βιομηχανία καρεκλών. Εν τω μεταξύ, η εταιρεία που αύξησε την παραγωγικότητά της κερδίζει υψηλότερα κέρδη. Όπως και οι ανταγωνιστές της, έτσι και αυτή πρέπει να πουλήσει τις καρέκλες της στην ίδια χαμηλότερη τιμή αγοράς, αλλά σε αντίθεση με αυτούς, η αύξηση της παραγωγικότητάς του μείωσε το κόστος παραγωγής της καθεμιάς καρέκλας. Ενώ το κόστος παραγωγής δεν έχει αλλάξει, αυτή η επιχείρηση βρήκε έναν τρόπο να παράγει περισσότερες καρέκλες με την ίδια ποσότητα ζωντανής εργασίας (αυξημένη παραγωγικότητα). Με τη μείωση του κόστους ανά καρέκλα που παρήγαγε, αυτή η εταιρεία έγινε η φθηνότερη παραγωγός καρέκλας

στον κλάδο της. Τα υψηλότερα κέρδη της επιτρέπουν στο διοικητικό συμβούλιο της να επεκτείνει τις δραστηριότητες που απαιτούνται για την ανάπτυξη της εταιρείας.

Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας βελτίωσης της παραγωγικότητας είναι έντονο. Οι ανταγωνιστικές αγορές κυριολεκτικά αναδιανέμουν την υπεραξία από τις λιγότερο στις πιο αποτελεσματικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις εντός των κλάδων. Ο Μαρξ αποκαλεί «υπερκέρδος» τα επιπλέον κέρδη που αποκομίζει ο τελευταίος καπιταλιστής. Αντιπροσωπεύει μια επιπλέον αξία που αποκτήθηκε (σε βάρος άλλων εταιρειών) επειδή οι καπιταλιστές ορισμένων εταιρειών αύξησαν την παραγωγική απόδοση. Είναι σημαντικό να μην συγχέονται αυτές οι δύο πολύ διαφορετικές πηγές αξίας, καθώς το υπερκέρδος προκύπτει από το διοικητικό συμβούλιο μιας βιομηχανικής εταιρείας που εφαρμόζει στρατηγικές για να γίνει ο παραγωγός με το χαμηλότερο κόστος σε μια ανταγωνιστική αγορά, ενώ η υπεραξία προκύπτει από το ίδιο συμβούλιο που εκμεταλλεύεται τους δικούς του εργαζόμενους. Η πρώτη είναι μια μη ταξική (αγοραία) πηγή εσόδων, ενώ η δεύτερη είναι καθαρά ταξική (Wolf & Resnick, 2012).

3.3 Σύντομη αναφορά στα γενικά συμπεράσματα της Κεϋνσιανής θεωρίας και η σύνδεσή τους με την παραγωγικότητα.

Μια σημαντική συμβολή της κεϋνσιανής θεωρίας είναι η εισαγωγή της έννοιας της αποτελεσματικής ζήτησης, η οποία αναλύεται διεξοδικά στη Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος. Για τα κλασικά οικονομικά, η συνολική ζήτηση έχει παθητικό ρόλο και καθορίζεται από τη συνολική προσφορά. Αυτό μας δίδαξε ο νόμος του Say ο οποίος δήλωσε ότι η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση. Δεδομένου ότι ο μισθός είναι ίσος με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, η κλασική θεωρία υπονοεί επίσης ότι η ισορροπία επιτυγχάνεται πάντα με την πλήρη απασχόληση. Έτσι, όταν αυξάνεται η απασχόληση, αυξάνεται και η παραγωγή. Αυτή η αυξημένη παραγωγή δημιουργεί έσοδα στους συντελεστές παραγωγής, οι οποίοι, με τη σειρά τους, αυξάνουν τη ζήτηση.

Ο Keynes επαναδιατύπωσε αυτή τη διαδικασία αναδιατάσσοντας τις μεταβλητές. Υποστήριξε ότι όσο αυξάνεται η απασχόληση, αυξάνεται και το εισόδημα. Το εισόδημα διαιρείται μεταξύ κατανάλωσης και αποταμίευσης (που περιλαμβάνει τις χρηματοοικονομικές επενδύσεις) και αυτό ορίζεται από την Οριακή τάση προς την

κατανάλωση. Επιπλέον, και υψίστης σημασίας για την κεϋνσιανή θεωρία, η κατανάλωση αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό καθώς αυξάνεται το εισόδημα και άρα το ποσοστό των επενδύσεων θα είναι επίσης αυξημένο, δεδομένου ότι μέρος των αυξημένων εσόδων θα χρηματοδοτήσει επενδύσεις, ώστε να παρέχεται στην κοινότητα το απαραίτητο προϊόν για την κάλυψη της αυξημένης κατανάλωσης (Chatziarpostolou, 2019).

Εξάλλου, στο κεφάλαιο 18 της Γενικής Θεωρίας, ο Keynes προσπάθησε να συνοψίσει τη θεωρία του. Διατύπωσε ρητά ότι αυτή η θεωρία επιδιώκει να ορίσει τον όγκο της απασχόλησης και το εθνικό εισόδημα σύμφωνα με την αρχική του δέσμευση. Έτσι, η μελλοντική απόδοση του κεφαλαίου και η τιμή προσφοράς των περιουσιακών στοιχείων κεφαλαίου καθορίζουν την Οριακή Αποτελεσματικότητα του Κεφαλαίου. Η αύξηση των επενδύσεων έχει δύο επιπτώσεις. Η πρώτη είναι η αύξηση του συνολικού εισοδήματος, η οποία καθορίζεται από τον πολλαπλασιαστή των επενδύσεων και επηρεάζει, μέσω της Οριακής τάσης προς την κατανάλωση, την κατανάλωση και την αποταμίευση. Η δεύτερη επίδραση αναφέρεται στην αύξηση της απασχόλησης η οποία, με τη σειρά της, αυξάνει την προτίμηση ρευστότητας. Από αυτή την άποψη, το οικονομικό σύστημα στερείται σταθεροποιητικών δυνάμεων προς την πλήρη απασχόληση. Από την άλλη, δεν υπάρχουν δυνάμεις ικανές να διαλύσουν πλήρως μια οικονομία. Το οικονομικό σύστημα θα μπορούσε να ισορροπήσει, για μεγάλα χρονικά διαστήματα, σε επίπεδο λιγότερο από την πλήρη απασχόληση (Chatziarpostolou, 2019).

Η τρίτη ενότητα του κεφαλαίου 18 έχει μεγάλη σημασία. Σε αυτή την ενότητα, ο Keynes ανέλυσε τέσσερις παράγοντες που θα μπορούσαν να σταθεροποιήσουν την οικονομία. Ο πρώτος αναφέρεται στο ρόλο της οριακής τάσης για κατανάλωση, δηλαδή στον ρυθμό μεταβολής της κατανάλωσης όταν αλλάζουν οι επενδύσεις και το εισόδημα. Ο Keynes απέδωσε ένα ψυχολογικό χαρακτηριστικό σε αυτή τη σχέση και πίστευε ότι η οριακή τάση για κατανάλωση είναι μεγαλύτερη, αλλά όχι πολύ μεγάλη. Έτσι, μια αλλαγή στις επενδύσεις δεν θα μπορούσε να τονώσει την κατανάλωση τόσο ώστε να προκαλέσει μια οικονομία είτε να φτάσει στην πλήρη απασχόληση είτε να καταρρεύσει. Αντίθετα, η οικονομία σταθεροποιείται σε μια ενδιάμεση κατάσταση (με την ανεργία παρούσα).

Η δεύτερη συνθήκη σταθερότητας αναφέρεται στην ανελαστικότητα των επενδύσεων σε αλλαγές στα επιτόκια ή αλλαγές στην μελλοντική απόδοση κεφαλαίου.

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, ο Keynes επεσήμανε ότι μια αλλαγή στην μελλοντική απόδοση ή το επιτόκιο δεν θα μπορούσε να οδηγήσει την οικονομία σε ισορροπία στην πλήρη απασχόληση. Η τρίτη συνθήκη επικεντρώθηκε στην αγορά εργασίας και δείχνει ότι ο ρυθμός μεταβολής του μισθού σε χρήμα είναι μικρότερος από αυτόν στην απασχόληση. Αυτό έχει μια εμπειρική βάση γιατί όσο αυξάνεται η απασχόληση, η διαπραγματευτική θέση του εργαζομένου βελτιώνεται. Αλλά καθώς ο χρηματικός μισθός ακολουθεί το νόμο της φθίνουσας χρησιμότητας, από την άλλη πλευρά, οι εργαζόμενοι δεν θα επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του χρηματικού τους μισθού (με τον ίδιο τρόπο που δεν είναι διατεθειμένοι να δεχτούν μεγάλη μείωση στην περίπτωση της ανεργίας). Αυτή η συνθήκη λειτουργεί επίσης ως μηχανισμός σταθεροποίησης των τιμών, επομένως όταν αυξάνεται η απασχόληση, οι τιμές θα αυξάνονται επίσης, αλλά μόνο μέτρια (Chatziapostolou, 2019).

Τέλος, η τέταρτη προϋπόθεση σταθερότητας είναι ότι η απόσβεση του κεφαλαίου θα μπορούσε να αυξήσει τις επενδύσεις σε περιόδους που η Οριακή Αποτελεσματικότητα του Κεφαλαίου είναι πολύ χαμηλή. Έτσι, καθώς η Οριακή Αποτελεσματικότητα του Κεφαλαίου πέφτει, οι επενδύσεις σταματούν και τα κεφαλαιουχικά περιουσιακά στοιχεία φθείρονται και πρέπει να αντικατασταθούν. Αυτό επανεκκινεί την επενδυτική δραστηριότητα και σταθεροποιεί την οικονομία (Chatziapostolou, 2019).

Με βάση την παραπάνω προσέγγιση εξάλλου, οι Manera et al. (2020) προτείνουν ότι η μείωση του μεριδίου των μισθών δεν υπακούει μόνο στη νέα νομοθεσία και το σύστημα ρύθμισης που θεσπίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του εβδομήντα. Υποστηρίζουν ότι οι μειώσεις στο μερίδιο των μισθών λαμβάνουν χώρα γενικά λόγω της μείωσης της παραγωγικότητας του κεφαλαίου (Manera et al., 2019): αντιμετωπίζοντας μείωση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου, ο επιχειρηματικός τομέας πιέζει πολιτικά τους μισθούς για τη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους. Με πληροφορίες από τους Sylos Labini (1999), οι Manera et al. (2019) εξηγούν ότι οι αυξήσεις στο μερίδιο των κερδών είναι επιζήμιες για τον εταιρικό τομέα όταν η παραγωγικότητα του κεφαλαίου αυξάνεται ή παραμένει σταθερή. Ωστόσο, όταν η παραγωγικότητα του κεφαλαίου μειώνεται, ο τρόπος με τον οποίο οι επιχειρήσεις μπορούν να μεγιστοποιήσουν το ποσοστό κέρδους είναι αυξάνοντας το μερίδιο κέρδους.

Επιπλέον, οι Manera et al. (2022) υποστηρίζουν ότι στις ΗΠΑ υπάρχει μια αιτιώδης σχέση που εκτείνεται μονόδρομα από αρνητικούς κλυδωνισμούς στην παραγωγικότητα του κεφαλαίου έως αρνητικές διακυμάνσεις στο μερίδιο των μισθών. Υποστηρίζουμε ότι, αντιμέτωπος με τη μείωση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου, ο επιχειρηματικός τομέας των ΗΠΑ πιέζει τους μισθούς προς τα κάτω για να μεγιστοποιήσει το ποσοστό κέρδους. Μέσω ασύμμετρων τεχνικών SVAR που είναι ανθεκτικές στην ενδογένεια, δείχνουν ότι οι μειώσεις στην παραγωγικότητα του κεφαλαίου προκαλούν μονόδρομα μειώσεις στο μερίδιο των μισθών (Manera et al., 2022).

3.4 Το νεοκλασικό μοντέλο ανάπτυξης και ο ρόλος της παραγωγικότητας σε αυτό.

Σύμφωνα με το νεοκλασικό μοντέλο ανάπτυξης των Solow (1956) και Swan (1956), ο μακροπρόθεσμος ρυθμός ανάπτυξης μιας οικονομίας καθορίζεται αποκλειστικά από τον ρυθμό της τεχνολογικής προόδου, ο οποίος θεωρήθηκε ως εξωγενής μεταβλητή και κατά συνέπεια η οικονομική ανάπτυξη είναι κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα εξωτερικών δυνάμεων. Το μοντέλο εντοπίζει την προέλευσή του στη νεοκλασική σχολή των οικονομικών, όπου ο Hicks (1939) ενσωμάτωσε τις αρχές της κλασικής μικροοικονομίας που αναπτύχθηκαν στις ιδέες της «Ζήτησης και της Προσφοράς» όπως προτάθηκαν από τους Adam Smith & David Riccardo, σε αυτήν της μακροοικονομικής σχολής του (Rajan & Zingales, 2003).

Η νεοκλασική σχολή δίνει έμφαση στην τεχνολογική πρόοδο ως τον καθοριστικό παράγοντα της οικονομικής ανάπτυξης σε μια οικονομία. Ωστόσο, είναι επιτακτική ανάγκη να αναζητήσει κανείς το σκεπτικό πίσω από την τεχνολογική πρόοδο, προκειμένου να βελτιωθεί η κατανόησή μας για τη μακροπρόθεσμη οικονομική πρόοδο. Το σκεπτικό πηγάζει από το γεγονός ότι σε μια οικονομία ανοιχτής αγοράς, οι επιχειρηματίες χρησιμοποιούν κεφάλαιο και εργασία για να παράγουν αγαθά και υπηρεσίες, ενώ τα άτομα λαμβάνουν αποφάσεις με βάση τις ορθολογικές προτιμήσεις για την κατανάλωση και την αποταμίευση.

Στόχος των ιδρυμάτων άσκησης νομισματικής πολιτικής, (δηλαδή οι τράπεζες και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα), είναι να κατευθύνουν τις εθνικές αποταμιεύσεις

και τυχόν αποταμιεύσεις που δανείζονται από το εξωτερικό (έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών), προς επενδύσεις σε εγκαταστάσεις, εξοπλισμό και ανθρώπινο κεφάλαιο, που προσφέρουν τη μεγαλύτερη αύξηση στην παραγωγή της χώρας ανά ώρα (Rajan & Zingales, 2003). Η απόδοση ανά ώρα αυξάνεται κατά μέσο όρο όταν οι απαρχαιωμένες εγκαταστάσεις (με χαμηλή απόδοση ανά ώρα) αντικαθίστανται από εγκαταστάσεις που ενσωματώνουν τεχνολογία αιχμής (με υψηλή απόδοση ανά ώρα). Αυτή η διαδικασία βελτιώνει το συνολικό βιοτικό επίπεδο για ένα έθνος στο σύνολό του (Rajan & Zingales, 2001).

Δεδομένου ότι οι αποταμιεύσεις στην κοινωνία είναι σχετικά σπάνιες και αυτές οι αποταμιεύσεις πρέπει να χρησιμοποιηθούν για τη χρηματοδότηση διαδικασιών ενίσχυσης της παραγωγικότητας, οι επιχειρηματίες αναλαμβάνουν κινδύνους για να παράγουν προηγμένη τεχνολογία μόνο όταν δεν μπορούν να κάνουν διαφορετικά ή όπως περιγράφει ο ιστορικός του 19ου αιώνα William Cunningham «Ένας άνθρωπος δεν θα ρισκάρει ό,τι έχει στο εμπόριο, εκτός αν υπάρχει προοπτική πολύ μεγάλων κερδών, εάν είναι πιθανό να τον ληστέψουν οι πειρατές ή αν καταπιεστεί από την κυβέρνηση και δεν μπορεί να κάνει διαφορετικά» (Jones, 1981 σελ. 85).

Ωστόσο, με αυτόν τον τρόπο, εγκαταλείπονται οι απαρχαιωμένες τεχνικές και μετακινείται η οικονομία σε πιο παραγωγικά μέσα παραγωγής, ανταμείβοντας έτσι προσωρινά τους ριψοκίνδυνους ανθρώπους με «μονοπωλιακές» προσόδους. Σε αυτή τη διαδικασία το μειονέκτημα παραμένει ότι με τη μετάβαση από τις απαρχαιωμένες μεθόδους παραγωγής στην τεχνολογική καινοτομία αιχμής, αυξάνεται η τεράστια δυσαρέσκεια μεταξύ των ανθρώπων που χάνουν την εργασία τους, και υπόκεινται σε προσωρινή οικονομική δυσπραγία. Αυτή η διαδικασία που κάνει την οικονομία της αγοράς να προχωρήσει προς τα εμπρός ονομάζεται «Δημιουργική Καταστροφή (Creative Destruction)» (Schumpeter, 1942).

Παρόλο που οι άνθρωποι γενικά τείνουν να μην τους αρέσει το μέρος της καταστροφής, ωστόσο, με την απουσία της πλευράς της καταστροφής, δηλαδή την εξάλειψη του απαρχαιωμένου κεφαλαίου, η οικονομική ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί.

3.5 Η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης και η σύνδεσή της με την παραγωγικότητα

Η κυρίαρχη άποψη της εξωγενούς τεχνολογίας αμφισβητήθηκε για πρώτη φορά από τους Romer (1986) και Lucas (1988) με τη διατύπωση της ενδογενούς θεωρίας ανάπτυξης. Η κύρια ανησυχία ήταν η ανεπάρκεια του νεοκλασικού μοντέλου ανάπτυξης ως εργαλείου για την εξήγηση των καθοριστικών παραγόντων της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης. Η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης προσπάθησε να ξεπεράσει αυτό το μειονέκτημα χτίζοντας μακροοικονομικά μοντέλα από μικροοικονομικά θεμέλια.

Στην πρώιμη βιβλιογραφία για την ενδογενή οικονομική ανάπτυξη, η συσσώρευση κεφαλαίου θεωρήθηκε ως η κύρια κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης και η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή συσσώρευσης κεφαλαίου. Ωστόσο, οι Mankiw et al. (1992) παρουσίασαν μια περαιτέρω επέκταση του μοντέλου ανάπτυξης του Solow (1956), όπου θεώρησαν τη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία πράγματι αποκλείστηκε από το μοντέλο ανάπτυξης του Solow και με αυτόν τον τρόπο προσπάθησαν να εξηγήσουν ότι για ένα δεδομένο ποσοστό συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου η συσσώρευση, η υψηλότερη αποταμίευση ή η χαμηλότερη αύξηση του πληθυσμού οδηγεί σε υψηλότερο επίπεδο εισοδήματος και εφεξής σε υψηλότερο επίπεδο συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου.

Επομένως, όταν λαμβάνεται υπόψη η συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου, μπορεί να εξηγηθεί ο μεγαλύτερος αντίκτυπος στο εισόδημα με τη συσσώρευση φυσικού κεφαλαίου και την αύξηση του πληθυσμού. Περαιτέρω, οι συγγραφείς εξέτασαν τη συσχέτιση μεταξύ της συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου και των ρυθμών αποταμίευσης και αύξησης του πληθυσμού. Αυτό μπορεί να δημιουργήσει μια προκατάληψη κατά την εκτίμηση των συντελεστών για την αποταμίευση και την αύξηση του πληθυσμού (Mankiw et al., 1992).

Οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν μια σύγκριση μεταξύ 122 χωρών και τα εμπειρικά ευρήματα υποδηλώνουν ότι το υψηλότερο ποσοστό αποταμίευσης οδηγεί σε υψηλότερο εισόδημα στη σταθερή κατάσταση, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί σε υψηλότερο επίπεδο ανθρώπινου κεφαλαίου, ακόμη και όταν το ποσοστό ανθρώπινου κεφαλαίου διατηρείται σταθερό. Το γεγονός αυτό οποίο βρίσκεται σε αντίθεση με το

κλασικό μοντέλο, το οποίο θεωρεί ότι η υψηλότερη πληθυσμιακή αύξηση μειώνει το εισόδημα, καθώς το κεφάλαιο κατανέμεται στον εργατικό πληθυσμό. Αυτό ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με τα εμπειρικά αποτελέσματα, τα οποία υποδηλώνουν ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο πρέπει επίσης να κατανεμηθεί στον εργατικό πληθυσμό. Επομένως, η υψηλότερη πληθυσμιακή αύξηση μειώνει τη μετρούμενη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών. Στο εξής, οι συγγραφείς συμφωνούν ότι το μοντέλο Solow είναι συνεπές στην εξήγηση της θεωρίας της ανάπτυξης, μέσω εμπειρικών αποδεικτικών στοιχείων, αν λάβει κανείς υπόψη όχι μόνο τη σημασία του φυσικού κεφαλαίου, αλλά και αυτή του ανθρώπινου κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

4.1 Κανάλια σύνδεσης παραγωγικότητας, διανομής εισοδήματος, απασχόλησης και παραγωγής

Υπάρχουν στην σχετική βιβλιογραφία επτά κανάλια αμοιβαίας επιρροής μεταξύ της διανομής εισοδήματος, της απασχόλησης, της παραγωγικότητας και της παραγωγής, τα οποία παρουσιάζονται συνοπτικά στην συνέχεια (Landmann, 2004):

(1) Η κατανομητική σημασία της κατάστασης της απασχόλησης πηγάζει από ένα απλό γεγονός: τίποτα δεν γεννά τη φτώχεια όσο η ανεργία. Εάν την ίδια στιγμή η ανεργία είναι ιδιαίτερα συγκεντρωμένη στους λιγότερο ειδικευμένους εργαζομένους (όπως συμβαίνει στις περισσότερες βιομηχανικές οικονομίες), η επέκταση της απασχόλησης μπορεί να απαιτήσει τη δημιουργία μεγάλου αριθμού θέσεων εργασίας με χαμηλούς μισθούς και έτσι να αυξήσει την ανισότητα των αποδοχών.

(2) Με τη σειρά της, οποιαδήποτε προσπάθεια υπέρβασης των δυνάμεων της αγοράς στις αγορές εργασίας για χάρη της διόρθωσης της διανομής πρωτογενούς εισοδήματος μπορεί να έχει εκτεταμένες επιπτώσεις στον όγκο και τη δομή της απασχόλησης. Αυτό καταδεικνύεται με μεγαλύτερη σαφήνεια σε οικονομίες όπου τα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας διαμορφώνονται έντονα από τις συλλογικές μισθολογικές διαπραγματεύσεις και όπου το θεσμικό πλαίσιο παρέχει στα ειδικά συμφέροντα άφθονα περιθώρια για την επιδίωξη των διανεμητικών τους ανησυχιών. Οι μισθολογικές πολιτικές χρησιμοποιούνται παραδοσιακά για να επηρεάσουν τόσο το συνολικό μερίδιο εργασίας όσο και τη δομή των αποδοχών μεταξύ των επαγγελματιών και των ομάδων δεξιοτήτων.

(3) Ένας μεγάλος όγκος βιβλιογραφία; έχει διερευνήσει τον ρόλο της διανομής εισοδήματος στη διευκόλυνση ή την παρεμπόδιση της διαρκούς αύξησης της παραγωγικότητας. Μεταξύ των σχετικών εκτιμήσεων είναι η επίδραση της κατανομής του εισοδήματος στην κοινωνική σταθερότητα και η ικανότητα του νομικού πλαισίου

να προστατεύει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας ατόμων και εταιρειών που επενδύουν σε φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο καθώς και σε νέες ιδέες.

(4) Κατά συνέπεια, η πορεία ανάπτυξης της συνολικής παραγωγικότητας είναι πιθανό να επηρεάσει την κατανομή του εισοδήματος. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς μπορεί να φαίνεται αυτή η σχέση είναι η γνωστή υπόθεση της καμπύλης του Kuznets (1955).

(5) Πώς επηρεάζει η παραγωγικότητα την απασχόληση; Αυτό το ερώτημα απασχολεί ακαδημαϊκούς οικονομολόγους και απλούς πολίτες εδώ και αιώνες. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η ταχεία και διαρκής αύξηση της παραγωγικότητας έχει ανυψώσει τα προηγμένα βιομηχανικά έθνη στο σημερινό βιοτικό τους επίπεδο και, με οποιοδήποτε ιστορικό πρότυπο, τους έχει επιτρέψει να εξαλείψουν τη μαζική φτώχεια. Οι τεχνολογικές καινοτομίες και οι επενδύσεις έντασης κεφαλαίου που ήταν οι κύριοι μοχλοί αυτής της αύξησης της παραγωγικότητας θεωρούνται από κάποιους σήμερα ως «υποκινητές» μαζικής καταστροφής θέσεων εργασίας, για την οποία συχνά και δικαίως θεωρήθηκαν υπεύθυνοι. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να ανιχνευθεί η επίδραση της αύξησης της παραγωγικότητας στη συνολική απασχόληση σε δεδομένα μακροπρόθεσμων χρονοσειρών. Αλλά η οικονομική ανάπτυξη συνεχίζει να συμβαδίζει με τη διαρθρωτική αλλαγή, η οποία συνεπάγεται αρκετή «δημιουργική καταστροφή» στη διάσημη φράση του Schumpeter. Παλιές θέσεις εργασίας χάνονται σε παρακμάζουσες βιομηχανίες και νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνται στους αναπτυσσόμενους τομείς της οικονομίας. Το μη αμελητέο κόστος αυτής της διαρθρωτικής προσαρμογής ενισχύει την επιρροή των πολιτικών δυνάμεων που αντιστέκονται σε μια τέτοια αλλαγή.

(6) Σημαντική ασάφεια περιβάλλει τις επιπτώσεις της δυναμικής της απασχόλησης στην αύξηση της παραγωγικότητας. Μεταξύ των επίμαχων ζητημάτων είναι ο τρόπος ερμηνείας της διαφοράς απασχόλησης και παραγωγικότητας μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης τις τελευταίες δεκαετίες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οικονομία ενσωμάτωσε επιτυχώς μεγάλο αριθμό εισερχομένων στην αγορά εργασίας στις τάξεις των απασχολούμενων εργαζομένων, ενώ την ίδια στιγμή είχε μια χαμηλή απόδοση παραγωγικότητας. Σε πλήρη αντίθεση, ο πυρήνας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (οι «μεγάλοι τρεις» της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας) έχει υποφέρει από την αυξανόμενη ανεργία ενόψει της μέτριας μόνο αύξησης του εργατικού δυναμικού, αλλά,

την ίδια στιγμή, έχει ξεπεράσει σαφώς τις Ηνωμένες Πολιτείες όσον αφορά την αύξηση της παραγωγικότητας. Αυτό έχει εγείρει το ερώτημα μιας πιθανής αντιστάθμισης μεταξύ της ανεργίας και της αύξησης της παραγωγικότητας (Gordon, 1997). Είναι η χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας το τίμημα που έπρεπε να πληρώσουν οι Ηνωμένες Πολιτείες για το «θαύμα της απασχόλησης» τους; Λαμβάνοντας υπόψη τη διασύνδεση μεταξύ της παραγωγικότητας της εργασίας και του επιπέδου των πραγματικών μισθών, μια τέτοια αντιστάθμιση θα συνεπαγόταν επίσης μια σύγκρουση μεταξύ της αύξησης της απασχόλησης και της αύξησης των πραγματικών μισθών.

Από την άλλη πλευρά, καμία τέτοια σύγκρουση δεν υποδηλώνεται από την ισχυρή θετική συσχέτιση της απασχόλησης και της παραγωγικότητας της εργασίας στον επιχειρηματικό κύκλο. Δύο παράγοντες αμφισβητούν την υπόθεση της σύγκρουσης μεταξύ του υψηλού ρυθμού δημιουργίας θέσεων εργασίας και της ταχείας αύξησης της παραγωγικότητας – πρώτον, η παρατήρηση ότι η αύξηση της ανεργίας στην Ευρώπη συνέπεσε ακριβώς με μια απότομη επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγικότητας τη δεκαετία του 1970 και, δεύτερον, η πιο πρόσφατη παρατήρηση ότι μια σημαντική επιτάχυνση της αύξησης της παραγωγικότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες (που συχνά συνδέεται με τη «νέα οικονομία») συνέπεσε με το ιστορικό χαμηλό επίπεδο ανεργίας.

(7) Δεν υπάρχει τέτοια ασάφεια στην απλή λογική που συνδέει την απασχόληση και την παραγωγικότητα με το συνολικό προϊόν μιας οικονομίας. Παραμένει γεγονός ότι η συνολική απασχόληση είναι η αναλογία της συνολικής παραγωγής και της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας – γιατί έτσι ορίζεται η μέση παραγωγικότητα της εργασίας. Άλλες έννοιες παραγωγικότητας (όπως η παραγωγικότητα του κεφαλαίου ή ο συνολικός συντελεστής παραγωγικότητα) δεν μπορούν να σχετίζονται τόσο εύκολα με την απασχόληση, αλλά είναι επίσης σημαντικές για τη θεωρητική ή εμπειρική ανάλυση της οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, είναι δίκαιο να ισχυριστεί κανείς ότι η παραγωγικότητα της εργασίας, που ορίζεται ως παραγωγή ανά άτομο ή παραγωγή ανά ώρα, είναι η έννοια που έχουν συνήθως κατά νου οι πολιτικοί ή τα μέσα ενημέρωσης όταν ασχολούνται ευρέως με αυτό το ζήτημα.

4.2 Παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγικότητα

Ακολουθεί μια επισκόπηση των σημαντικότερων παραγόντων που έχουν εντοπιστεί στην σχετική βιβλιογραφία. Η παραγωγικότητα της εργασίας είναι ένα μέτρο του πόσο αποτελεσματική είναι η απασχολούμενη εργασία, είτε σε μια οικονομία (συνολική παραγωγικότητα εργασίας), είτε σε μια περιοχή (περιφερειακή παραγωγικότητα εργασίας), είτε σε ένα οικονομικό τομέα (τομεακή παραγωγικότητα εργασίας).

4.2.1 Επίδραση συσσωρεύσεων και πυκνότητας πληθυσμού

Με την ταχέως αυξανόμενη αστικοποίηση, η σημασία των πόλεων στις οικονομικές επιστήμες είναι δύσκολο να υπερεκτιμηθεί. Σε πολυάριθμες δημοσιεύσεις, το αστικό περιβάλλον και οι πόλεις έχουν αποδειχθεί ότι έχουν σημαντικό θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Αξιοσημείωτα παραδείγματα περιλαμβάνουν μελέτες που πραγματοποιήθηκαν στη Σουηδία, την Ολλανδία, την Ιταλία, την Κίνα και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι πόλεις επηρεάζουν έντονα την παραγωγικότητα της εργασίας, κυρίως λόγω της ομαδοποίησης του ανθρώπινου κεφαλαίου (πυκνότητα εργασίας), των αυξημένων δαπανών E&A, της αποτελεσματικότητας των επενδύσεων και των πολλαπλών θετικών δευτερογενών επιπτώσεων. Οι πόλεις έχουν πολύ ισχυρό θετικό αντίκτυπο στα επίπεδα παραγωγικότητας της εργασίας, κυρίως μέσω του καναλιού της πυκνότητας εργασίας. Ταυτόχρονα, επηρεάζουν αρνητικά τη μελλοντική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω του φαινομένου της επιβλαβούς συμφόρησης (Broersma & Oosterhaven, 2009).

4.2.2 Επιχειρηματικοί κύκλοι και επιλογή αγοράς

Οι επιχειρηματικοί κύκλοι επιταχύνουν περιοδικά τη διαδικασία επιλογής αγοράς κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής ύφεσης. Ως εκ τούτου, ο αντίκτυπός τους μπορεί να είναι θετικός (λόγω της δημιουργικής καταστροφής του Schumpeter) ή αρνητικός (λόγω χαμηλότερης απόδοσης και συσσώρευσης). Πρόσφατες μελέτες

έχουν πράγματι επιβεβαιώσει τη θετική επίδραση των κρίσεων στην καινοτομία. Ωστόσο, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και η επακόλουθη ύφεση είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα στην Ευρώπη (van Ark & Jager, 2017).

Διεθνώς, η καινοτομία είναι σε μεγάλο βαθμό εντοπισμένη και εμφανίζεται κυρίως σε χώρες με υψηλή ένταση κεφαλαίου. Οι περισσότερες παραγωγικές επιχειρήσεις συγκεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό σε πλούσιες και ανεπτυγμένες οικονομίες με ισχυρό θεσμικό πλαίσιο.

4.2.3 Περιβαλλοντικές πτυχές

Τα τελευταία χρόνια, το περιβάλλον, η κλιματική αλλαγή και η στροφή προς την πράσινη ενέργεια έχουν γίνει μερικά από τα πιο συζητημένα θέματα στις οικονομικές επιστήμες. Όσον αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας, οι αναλύσεις επικεντρώνονται σε δύο βασικά ζητήματα: τη σοβαρή ατμοσφαιρική ρύπανση και το εργασιακό περιβάλλον υψηλής θερμοκρασίας, που βλάπτουν την παραγωγικότητα της εργασίας που σχετίζεται με την υγεία και την ποιότητα των προϊόντων, ειδικά μακροπρόθεσμα.

4.2.4 Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ)

Ο αντίκτυπος των εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων στην παραγωγικότητα της εργασίας είναι γενικά θετικός, ωστόσο, εξαρτάται από ορισμένους παράγοντες όπως το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας υποδοχής (κατά κεφαλήν ΑΕΠ), τους τύπους συνδέσεων (θετικές για κάθετες και αρνητικές για οριζόντιες), το είδος της παραγωγής (υπηρεσίες έναντι παραγωγής), διάρκεια (θετική μακροπρόθεσμα), περιφερειακές πτυχές και ισχύς του κλάδου. Ο αρχικός αντίκτυπος των εισερχόμενων ΑΞΕ στην παραγωγικότητα είναι ουδέτερος, παρουσιάζει θετική επίδραση μακροπρόθεσμα. Ο αντίκτυπος των ΑΞΕ που σχετίζονται με τη διάχυση της τεχνολογίας στην παραγωγικότητα είναι θετικός για τις κάθετες συνδέσεις και αρνητικός για τις οριζόντιες συνδέσεις. Η επίδραση που έχουν οι ΑΞΕ τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες καταγωγής είναι αναμφισβήτητη, αλλά ο χαρακτήρας τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους τύπους δραστηριοτήτων, το

επίπεδο ανταγωνισμού, τον βαθμό διεθνοποίησης και τις δυνατότητες υποδοχής (Blomstrom & Kokko, 1998).

4.2.5 Παγκοσμιοποίηση και διεθνές εμπόριο

Οι επιχειρήσεις που συμμετέχουν σε διεθνείς δραστηριότητες πληρώνουν κατά μέσο όρο υψηλότερους μισθούς, διεξάγουν περισσότερες καινοτόμες έρευνες και έχουν υψηλότερη παραγωγικότητα εργασίας. Οι εξαγωγές έχουν θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα και οι επιχειρήσεις που εξάγουν τείνουν να πληρώνουν υψηλότερους μισθούς και έχουν υψηλότερες δαπάνες E&A. Οι πολυεθνικές εταιρείες τείνουν να έχουν υψηλότερη παραγωγικότητα εργασίας και δαπάνες E&A από τις εγχώριες επιχειρήσεις επίσης. Η επίδραση μεγέθους-μισθού δείχνει ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στη μεταποίηση αυξάνεται με το μέγεθος της επιχείρησης. Η παραγωγικότητα E&A μιας επιχείρησης έχει θετική σχέση με την παγκοσμιοποίηση των επιχειρήσεων της και αρνητική σχέση με τη βιομηχανική διαφοροποίηση. Η κατάσταση υψηλής ανάπτυξης των επιχειρήσεων και η ανάπτυξη του TFP τους έχουν ισχυρή θετική συσχέτιση, με τη μία να ενισχύει την άλλη (Du & Temouri, 2015).

4.2.6 Παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (GVC)

Οι παγκόσμιες αλυσίδες αξίας είναι μια από τις πιο σημαντικές και σχετικά πρόσφατες προσθήκες στη βιβλιογραφία για τα διεθνή οικονομικά. Το κρίσιμο συμπέρασμα είναι ότι η συμμετοχή σε μια GVC έχει σημαντικό θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Οι GVC έχουν θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας μέσω τεσσάρων βασικών καναλιών: εξειδίκευση της εταιρείας, ευκολότερη πρόσβαση στις εισροές, διάχυση γνώσης και αυξημένος ανταγωνισμός. Επιπλέον, οι GVC τείνουν να σχηματίζονται ως συνέπεια περιφερειακών clusters και δραστηριοτήτων πολυεθνικών επιχειρήσεων (Du & Temouri, 2015).

4.2.7 Ανθρώπινο κεφάλαιο

Το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει ισχυρό θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Η εκπαίδευση (χρόνια σχολικής εκπαίδευσης και ποσοστό της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης), η υγεία (διατροφή, εμβόλια και προσδόκιμο ζωής) και η τεχνολογική πρόοδος είναι βασικά στοιχεία της αύξησης της παραγωγικότητας.

Η εκπαίδευση και η τεχνολογική πρόοδος συμβάλλουν περισσότερο στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Το ανθρώπινο κεφάλαιο (υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης) έχει σημαντική θετική επίδραση στην παραγωγικότητα της εργασίας, ωστόσο, για χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, υπάρχει σημαντική αρνητική σχέση με την παραγωγικότητα της εργασίας. Ανάλογα με την κατάσταση, η συγκέντρωση ή η αποκέντρωση της εκπαίδευσης μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο στην ποιότητά της και στο ανθρώπινο δυναμικό. Ενώ η εκπαίδευση δεν έχει ισχυρό αντίκτυπο στη γεωργική παραγωγικότητα επίσης, αυξάνει σημαντικά τις δυνατότητες δημιουργίας εισοδήματος εκτός αγροκτημάτων (Fafchamps & Quisumbing, 1999).

4.2.8 Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ)

Ο αντίκτυπος της τεχνολογίας των πληροφοριών και των επικοινωνιών σε ολόκληρη την οικονομία είναι αναμφισβήτητα τεράστιος. Η επένδυση σε κεφάλαιο ΤΠΕ έχει θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Οι επενδύσεις σε κεφάλαια ΤΠΕ έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας από το κεφάλαιο εκτός ΤΠΕ κατά 25%-50%. Οι ΤΠΕ ήταν μια από τις κύριες αιτίες μεγάλων διακοπών των τάσεων παραγωγικότητας (θετικά σοκ) τις τελευταίες δεκαετίες. Οι σημαντικές διακοπές της παραγωγικότητας περιλαμβάνουν τα χρόνια μετά τους πολέμους (Β' Παγκόσμιος Πόλεμος), παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές κρίσεις (Μεγάλη Ύφεση), κρίσεις παγκόσμιας προσφοράς (πετρελαϊκά σοκ), ιδιοσυγκρασιακά σοκ (δραστηκές αλλαγές πολιτικής σε επίπεδο χώρας) και τεχνολογικές ανακαλύψεις (ανάπτυξη ΤΠΕ στην ΗΠΑ) (Bergeaud et al., 2016).

Η πρόσβαση στο Διαδίκτυο (καθώς και η ποιότητα και η ταχύτητά του) έχουν θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Η ψηφιοποίηση και η πρόσβαση σε πληροφορίες που κατέστη δυνατή μέσω του Διαδικτύου είναι σημαντικές για τη συνεκπαίδευση. Η πρόσβαση στο Διαδίκτυο και η τυποποίηση δεδομένων έχουν θετικό

αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Ο αντίκτυπος της ευρυζωνικής πρόσβασης στην παραγωγικότητα της εργασίας είναι θετικός, αλλά η ισχύς της βασίζεται στην καλύτερη ποιότητα σύνδεσης και είναι πιο έντονη για τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές – γεγονός που την καθιστά εργαλείο περιφερειακής σύγκλισης (Bergeaud et al., 2016). Στο θέμα αυτό ωστόσο, θα γίνει αναφορά και στην συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου και θα διατυπωθούν εν μέρει και διαφορετικές απόψεις που σχετίζονται με την επίδραση της πανδημίας.

4.2.9 Κατανομή Εργασίας

Η κατανομή της εργασίας περιλαμβάνει πρωτίστως τις διαδικασίες κινητικότητας και μετανάστευσης εργατικού δυναμικού. Η κινητικότητα του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού έχει θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα του κλάδου- «παραλήπτη» αυτού του εργατικού δυναμικού, ειδικά στην περίπτωση της απασχόλησης στους τομείς υψηλής τεχνολογίας. Η ανακατανομή των εργαζομένων από λιγότερο σε πιο καινοτόμες επιχειρήσεις έχει θετικό αντίκτυπο στη συνολική παραγωγικότητα της εργασίας, επίσης. Η μετανάστευση έχει θετικό αντίκτυπο στο ποσοστό σύγκλισης του εισοδήματος. Η μετανάστευση σε περιοχές με υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα ωθεί την αξία προς τα κάτω, ενώ η μετανάστευση από περιφέρειες χαμηλού εισοδήματος ωθεί τις κατά κεφαλήν αξίες προς τα πάνω (Fischer & Pfaffermayr, 2018).

4.2.10 E&A και Καινοτομία

Οι δαπάνες και η ένταση για έρευνα και ανάπτυξη έχουν πολύ ισχυρό θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας τόσο για τη μεταποίηση όσο και για τις υπηρεσίες. Η E&A συσχετίζεται θετικά με το μέγεθος της επιχείρησης, η ένταση της E&A συσχετίζεται αρνητικά με το μέγεθος της επιχείρησης και η ένταση της E&A συσχετίζεται θετικά με τις μελλοντικές καινοτομίες. Η περιφερειακή εξειδίκευση ωστόσο, είναι πιο σημαντική για την παραγωγικότητα της εργασίας στις υπηρεσίες παρά στη μεταποίηση. Οι εξειδικεύσεις του κλάδου των δημιουργικών υπηρεσιών έχουν θετικό αντίκτυπο στην περιφερειακή παραγωγικότητα της εργασίας. Επιπλέον, η ένταση E&A έχει θετικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα της εργασίας. Αυτή η

επίδραση είναι ιδιαίτερα αισθητή στις προηγμένες βιομηχανίες. Από την άλλη, η έλλειψη διαθεσιμότητας ειδικευμένου προσωπικού και η διαθεσιμότητα χρηματοδότησης βλάπτουν την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων (Baumann & Kritikos, 2016).

4.2.11 Περιφερειακές διαφορές

Οι περιφερειακές διαφορές μπορεί να είναι δύσκολο να μετρηθούν, καθώς η ποσοτική ανάλυση των οργανισμών και άλλων παραγόντων είναι πιο δύσκολη από ό,τι στις διεθνείς συγκρίσεις. Κατά συνέπεια, η περαιτέρω διερεύνηση των περιφερειακών διαφορών και των τάσεων σύγκλισης/απόκλισης θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό θέμα μελλοντικής έρευνας.

Στη δεκαετία του 1980, υπήρξε μια σημαντική περιφερειακή σύγκλιση της παραγωγικότητας της εργασίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η πόλωση ήταν παρούσα στην περιφερειακή παραγωγικότητα της εργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε τομεακό επίπεδο, η περιφερειακή πόλωση της παραγωγικότητας της εργασίας ήταν παρούσα στις υπηρεσίες, αλλά όχι στη μεταποίηση. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη συγκέντρωση υψηλής παραγωγικότητας εμπορεύσιμων υπηρεσιών σε οικισμούς και τις διαπεριφερειακές διαφορές στην παραγωγικότητα σε μη εμπορεύσιμες υπηρεσίες. Η παραγωγικότητα των μη εμπορεύσιμων υπηρεσιών προκύπτει σε μεγαλύτερο βαθμό από το επίπεδο των μισθών σε μια δεδομένη περιοχή, καθώς η ζήτηση για αυτές είναι τοπική και μπορούν να παρέχονται σε τοπικό επίπεδο. Ενώ οι εμπορεύσιμες υπηρεσίες μπορούν να παρέχονται εξ αποστάσεως, κάτι που γίνεται συχνά, για παράδειγμα, σε κέντρα εξυπηρέτησης που βρίσκονται σε οικισμούς (Paci, 1997).

4.2.12 Ο ειδικός ρόλος της κυβέρνησης στην παραγωγικότητα και στη διευκόλυνση της ανάπτυξης.

Στην συνέχεια, γίνεται αναφορά σε 6 παράγοντες που τείνουν να αυξήσουν την ανάπτυξη του TFP και 2 παράγοντες που τείνουν να τη μειώσουν και που σχετίζονται με την στάση και την πολιτική της εκάστοτε κυβέρνησης. Οι παράγοντες αυτοί είναι οι εξής (Diewert, 2004).

(1) Ταχεία αύξηση των επενδύσεων (σε φυσικό κεφάλαιο). Οι χαμηλοί συντελεστές φορολογίας εισοδήματος από τις επιχειρήσεις είναι το σημαντικότερο στοιχείο. Αυτό οδηγεί σε ένα επιχείρημα για μικρότερη κυβέρνηση.

(2) Ταχεία αύξηση των επενδύσεων στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και το ανθρώπινο κεφάλαιο. Για να βελτιστοποιήσει αυτόν τον παράγοντα, η κυβέρνηση θα πρέπει να επιδιώξει χαμηλούς συντελεστές φορολογίας για τα εισοδήματα από την εργασία, προκειμένου να ενθαρρύνει τα άτομα να επενδύσουν στο ανθρώπινο δυναμικό τους.

(3) Ταχεία ανάπτυξη των πρωτογενών εισροών. Οι χαμηλοί συντελεστές φορολόγησης στο εισόδημα από τις επιχειρήσεις θα τείνουν να ενθαρρύνουν τις επενδύσεις σε φυσικό κεφάλαιο, ενώ οι χαμηλοί συντελεστές φορολογίας στα κέρδη και την εργασία θα τείνουν να ενθαρρύνουν την αύξηση της εισροής εργασίας. Αυτά είναι επιχειρήματα για μικρότερη κυβέρνηση. Υπάρχουν άλλες πολιτικές που μπορεί να εφαρμόσει η κυβέρνηση που μπορούν να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη πρωτογενών εισροών χωρίς πολλές δημοσιονομικές επιπτώσεις

(4) Αυξημένη εξειδίκευση και ανάπτυξη της αγοράς. Οι χαμηλότεροι φόροι στο εισόδημα από τις επιχειρήσεις και την εργασία θα διευκολύνουν την αύξηση της εξειδίκευσης. Αυτό είναι ένα άλλο επιχείρημα για μικρότερη κυβέρνηση. Η κυβέρνηση θα πρέπει επίσης να διερευνήσει πιθανές συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με άλλες χώρες για να βελτιώσει την πρόσβασή της στις υπερπόντιες αγορές. Οι δημοσιονομικές επιπτώσεις αυτής της πολιτικής είναι μικρές.

(5) Βελτιώσεις στη λειτουργία των αγορών. Αυτός ο παράγοντας περιλαμβάνει: (i) βελτιώσεις στην προσωπική ασφάλεια. (ii) βελτιώσεις στα δικαιώματα ιδιοκτησίας. (iii) μειώσεις των εμπορικών φραγμών. (iv) βελτιώσεις στις τηλεπικοινωνίες (ιδίως, η ανάπτυξη των αγορών με γνώμονα το Διαδίκτυο) και (v) βελτιώσεις στις μεταφορές και τις υποδομές.

(6) Πρόσβαση σε νέες γνώσεις σχετικά με την ανάπτυξη νέων εμπορευμάτων και διαδικασιών.

(7) Υψηλοί φόροι. Χωρίς να λαμβάνεται υπόψη για ποιο σκοπό θα χρησιμοποιηθούν τα πρόσθετα φορολογικά έσοδα, φαίνεται ότι η ανάπτυξη ενισχύεται με χαμηλότερους φόρους σε περιοχές υψηλών φόρων και δαπανών

(8) Υψηλός πληθωρισμός. Η οικονομική ανάπτυξη θα τείνει να είναι μεγαλύτερη εάν ο ρυθμός πληθωρισμού είναι χαμηλός και σταθερός. Αυτός ο παράγοντας ανάπτυξης δεν έχει επιπτώσεις στο μέγεθος της κυβέρνησης

4.3 Ειδικά θέματα παραγωγικότητας την εποχή της πανδημίας

4.3.1 Η σημασία της παραγωγικότητας την εποχή της πανδημίας

Η πανδημία Covid-19 έπληξε την παγκόσμια οικονομία στα μέσα μιας δεκαετίας που σημειώθηκε μια ευρεία μείωση της παραγωγικότητας. Στις περισσότερες προηγμένες οικονομίες, η αύξηση της παραγωγικότητας έχει επιβραδυνθεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η παρατεταμένη επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγικότητας πριν από την πανδημία πυροδότησε μια συζήτηση για το πώς θα εξελισσόταν στο μέλλον, δεδομένης της προόδου στις ψηφιακές τεχνολογίες και της αυτοματοποίησης των διαδικασιών παραγωγής. Πρόσφατες μελέτες έχουν τονίσει τη σημασία των χρονικών καθυστερήσεων στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, ιδιαίτερα την πολυπλοκότητα στην αύξηση της παραγωγικότητας από τον πρόσφατο γύρο νέων ψηφιακών τεχνολογιών από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, συμπεριλαμβανομένης της μετάβασης προς την κινητή, πανταχού παρούσα πρόσβαση σε ευρυζωνικές συνδέσεις, την άνοδο της αποθήκευσης cloud και της προόδου στη ρομποτική και την τεχνητή νοημοσύνη (van Ark, 2016). Άλλοι έχουν προτείνει τα εμπόδια υιοθέτησης καθώς και το κόστος μετάβασης ως τον λόγο για την αποσύνδεση της αύξησης της παραγωγικότητας και της ταχείας τεχνολογικής αλλαγής (Remes et al., 2018).

Ενώ η αύξηση της παραγωγικότητας επιβραδύνεται εδώ και δεκαετίες, η απότομη ύφεση μετά την πανδημία έχει σημάνει συναγερμό. Η κρίση του Covid-19 έχει δημιουργήσει ανησυχία ότι η παραγωγικότητα μπορεί να μειωθεί περαιτέρω λόγω της διαταραχής στις διεθνείς και εγχώριες αλυσίδες εφοδιασμού, των πτωχεύσεων επιχειρήσεων, της υψηλότερης ανεργίας και της χαμηλότερης συσσώρευσης κεφαλαίου με επιπτώσεις πέρα από τον βραχυπρόθεσμο ορίζοντα (Baldwin & Weder di Mauro, 2020). Από θεωρητική άποψη, ο αντίκτυπος των μεγάλων υφέσεων στη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής (TFP) είναι διφορούμενος εκ

των προτέρων. Από τη μία πλευρά, τα μοντέλα συσσώρευσης γνώσης υποδηλώνουν ότι η μείωση του ποσοστού του εργατικού δυναμικού που αφιερώνεται στην έρευνα και την ανάπτυξη μετά από αρνητικό σοκ παραγωγής θα μπορούσε να οδηγήσει σε μακροχρόνιες αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγικότητα.

Πιο πρόσφατα, χρησιμοποιώντας στοιχεία της ενδογενούς θεωρίας ανάπτυξης, οι Benigno και Fornaro (2018) δείχνουν πώς η ανεργία και η ασθενής συνολική ζήτηση μπορεί να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις επενδύσεις των επιχειρήσεων, οδηγώντας σε χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλή ανάπτυξη, με αποτέλεσμα μια παγίδα στασιμότητας καθώς η συμπεριλαμβανόμενη συνολική ζήτηση ωθεί τα ονομαστικά επιτόκια πιο κοντά στο μηδενικό κατώτερο όριο, περιορίζοντας το περιθώριο ελιγμών από τη νομισματική πολιτική. Από την άλλη πλευρά, τα μοντέλα δημιουργικής καταστροφής του Schumpeter (Caballero & Hammour, 1994), υποστηρίζουν ότι οι υφέσεις έχουν τη δυνατότητα να έχουν ένα καθαριστικό οικονομικό αποτέλεσμα εξαλείφοντας τις αναποτελεσματικές επιχειρήσεις, δημιουργώντας έτσι υψηλότερη παραγωγικότητα και αύξηση του ΑΕΠ.

Η πανδημία Covid-19 έχει προκαλέσει μια δραστική αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας καθώς τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις έπρεπε να προσαρμοστούν στα lockdown και τους περιορισμούς που οδήγησαν σε μια άνευ προηγουμένου πτώση της οικονομικής δραστηριότητας και των ωρών εργασίας. Ενώ η κρίση του Covid-19 έβαλε τις οικονομίες σε αναστολή με δυνητικά μακροχρόνιες επιπτώσεις στην παραγωγικότητα λόγω επίμονων ελλείψεων ζήτησης, κεφαλαίου και εργασίας, δημιούργησε επίσης ευκαιρίες για αύξηση της παραγωγικότητας μέσω ραγδαίων προόδων στον αυτοματισμό, την ψηφιοποίηση και την εξ αποστάσεως εργασία. Είναι σημαντικό να κατανοήσει κανείς πόσες από αυτές τις αλλαγές θα επιμείνουν μακροπρόθεσμα, συμπεριλαμβανομένων των επιπτώσεων για την αύξηση της παραγωγικότητας μετά τον Covid-19.

Η πανδημία και τα lockdown είχαν ασύμμετρες επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της οικονομίας, με εκείνους που βασίζονται στην κοινωνική επαφή με τους καταναλωτές να αντιμετωπίζουν τις χειρότερες συνέπειες. Η οικονομική δραστηριότητα έχει επηρεαστεί σχετικά λιγότερο σε τομείς όπου οι εργαζόμενοι διαθέτουν την απαραίτητη τεχνολογία και ασφάλεια για να συνεχίσουν να δραστηριοποιούνται ενώ ήταν φυσικά απομακρυσμένοι από τον χώρο εργασίας.

Υπήρχαν επίσης σημαντικές διαφορές στον βαθμό στον οποίο οι τομείς υιοθέτησαν νέες τεχνολογίες για να προσαρμοστούν στις διαρθρωτικές αλλαγές που επιφέρει η πανδημία.

Από θεωρητική σκοπιά, η συνολική παραγωγικότητα μπορεί να επηρεαστεί από την ύφεση με δύο διαφορετικούς τρόπους. Ο πρώτος είναι μέσω του αντίκτυπου τους στην παραγωγικότητα σε κάθε τομέα και ο άλλος είναι μέσω της πρόκλησης τομεακών ανακατανομών των συντελεστών εισροών σε διαφορετικούς τομείς ανάλογα με τη φύση της ύφεσης. Γενικά, η επίδραση μέσω της τομεακής ανακατανομής είναι ασαφής, δεδομένου ότι η εργασία μπορεί να μεταβεί μεταξύ διαφόρων τομέων χαμηλής και υψηλής παραγωγικότητας, με διφορούμενη καθαρή επίδραση στην παραγωγικότητα (Furceri et al., 2021).

Η προκυκλική ανακατανομή συμβαίνει όταν οι πιο παραγωγικοί κλάδοι επηρεάζονται δυσανάλογα από την ύφεση (Barlevy, 2003). Ενώ η αντικυκλική ανακατανομή συμβαίνει όταν η ανακατανομή των συντελεστών εισροών κατά τη διάρκεια μιας ύφεσης οδηγεί σε λιγότερο παραγωγικές θέσεις εργασίας που καταστρέφονται και η εργασία μετακινείται σε πιο παραγωγικές χρήσεις (Mortensen και Pissarides, 1994).

4.3.2 Η σημασία της τεχνολογίας και η επίδρασή της στην παραγωγικότητα την εποχή της πανδημίας

Η διαδικασία ψηφιοποίησης έχει οριστεί ως η υιοθέτηση και χρήση ψηφιακών τεχνολογιών όπως τα μεγάλα δεδομένα, το cloud computing, η τεχνητή νοημοσύνη, το ηλεκτρονικό εμπόριο, το διαδίκτυο των πραγμάτων, η τρισδιάστατη εκτύπωση και η ρομποτική και θεωρούνται από πολλούς ως ο βασικός πυλώνας του τέταρτου κύματος της βιομηχανικής επανάστασης (Agrawal et al., 2019). Αυτές οι τεχνολογίες βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στην υπολογιστική ισχύ, τη γρήγορη και αξιόπιστη σύνδεση στο Διαδίκτυο και θεωρούνται ως σύγχρονες τεχνολογίες γενικής χρήσης λόγω των βαθιών μετασχηματιστικών τους ιδιοτήτων στην κοινωνία.

Η άνοδος της ψηφιακής οικονομίας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επιτάχυνση της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης και στο άνοιγμα ευκαιριών για τους καταναλωτές και τις επιχειρήσεις στην πρόσβαση σε νέες αγορές και βιομηχανίες,

δημιουργώντας σημαντικά κέρδη όσον αφορά την εξοικονόμηση κόστους, την παραγωγικότητα, την ευελιξία, την ποιότητα και την καινοτομία (Albertin & Moura, 2004).

Ωστόσο, σε μια εποχή ραγδαίων τεχνολογικών αλλαγών, η αύξηση της παραγωγικότητας ήταν ασθενής στις περισσότερες ανεπτυγμένες οικονομίες. Την τελευταία δεκαετία, σημειώθηκε επιβράδυνση του ρυθμού διάδοσης των τεχνολογιών ΤΠΕ καθώς και αργή πρόοδος στην υιοθέτηση συμπληρωματικών τεχνολογιών και επενδύσεων. Αυτός είναι ένας πιθανός παράγοντας που εξηγεί την επιβράδυνση της παγκόσμιας παραγωγικότητας, η οποία κορυφώθηκε τα χρόνια που προηγήθηκαν της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008-2009.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να βελτιώνουν τις διαδικασίες σχεδιασμού και παραγωγής προϊόντων, να έχουν πρόσβαση σε ευρύτερες αγορές και να αυτοματοποιούν εργασίες ρουτίνας, να εκτελούν ορισμένες εργασίες εξ αποστάσεως και να διευκολύνουν τις σχέσεις με προμηθευτές και πελάτες. Φαίνεται να υπάρχει συναίνεση ότι η μεγαλύτερη διάδοση των υπαρχουσών τεχνολογιών (π.χ. ευρυζωνικό διαδίκτυο, cloud computing και διαδικτυακές πλατφόρμες) θα πρέπει να έχει θετικά οφέλη παραγωγικότητας. Ωστόσο, ενώ η θεωρία των πλεονεκτημάτων παραγωγικότητας από την υιοθέτηση ψηφιακών τεχνολογιών έχει βρει κάποια εμπειρική υποστήριξη στη βιβλιογραφία, τα στοιχεία εξακολουθούν να είναι ελάχιστα. Επιπλέον, η αποκάλυψη μιας εμπειρικής σύνδεσης μεταξύ ψηφιοποίησης και παραγωγικότητας είναι συχνά πολύπλοκη, καθώς τα επιχειρηματικά οφέλη χρειάζονται χρόνο για να φανούν.

Για παράδειγμα, οι Gal et al. (2019) εκτιμούν ότι μια αύξηση 10 τοις εκατό στο μερίδιο επιχειρήσεων μιας χώρας που χρησιμοποιούν ευρυζωνικό διαδίκτυο υψηλής ταχύτητας σχετίζεται με αύξηση 1,4 τοις εκατό στη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών, η οποία μετρά τα κέρδη αποδοτικότητας στην οικονομία, μετά από μόλις ένα χρόνο. Αυτό αυξάνεται στο 6 τοις εκατό μετά από πέντε χρόνια. Στην περίπτωση του cloud computing, η εκτιμώμενη αύξηση της παραγωγικότητας είναι 1 τοις εκατό μετά από ένα έτος και 3,5 τοις εκατό μετά από πέντε χρόνια. Οι Calvino et al (2018) διαπιστώνουν ότι οι χώρες που συγκεντρώνουν μεγαλύτερο μερίδιο του ΑΕΠ στους ψηφιακούς τομείς είναι πιο παραγωγικές.

Οι Brynjolfsson et al. (2021) προσδιορίζουν την ύπαρξη μιας καμπύλης παραγωγικότητας σχήματος J στην εμφάνιση των τεχνολογιών γενικής χρήσης (GPT), η οποία οδηγεί σε υποεκτίμηση της παραγωγικότητας στα αρχικά στάδια ενός νέου GPT. Υποστηρίζουν ότι βασικό ρόλο διαδραματίζουν οι συμπληρωματικές επενδύσεις σε άυλα περιουσιακά στοιχεία με τα οφέλη να υλοποιούνται σε μεταγενέστερα στάδια, καθώς η παραγωγικότητα αυξάνεται και γίνεται πιο σημαντική. Αυτά τα ευρήματα έχουν σχέση με τα προηγούμενα στοιχεία που δείχνουν ότι η χρήση Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) γίνεται πιο επωφελής για τις επιχειρήσεις όταν συμπληρώνονται με άυλο κεφάλαιο (Corrado et al., 2017).

Υπάρχουν άλλοι παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη όταν εξηγείται η σχετικά μικρή συμβολή των ΤΠΕ στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στο Ηνωμένο Βασίλειο και σε άλλες μεγάλες οικονομίες. Μια κύρια εξήγηση είναι η προβληματική αξία μέτρησης των υπηρεσιών ΤΠΕ. Η αβεβαιότητα σχετικά με τη μέτρηση της παραγωγικότητας έχει αυξηθεί με την αυξανόμενη συνειδητοποίηση της σημασίας των άυλων περιουσιακών στοιχείων στην παραγωγή και τη δυσκολία μέτρησης της αξίας των ψηφιακών και δωρεάν αγαθών. Ο ΟΟΣΑ τονίζει ότι τα κέρδη παραγωγικότητας σε όλες τις οικονομίες ήταν απογοητευτικά λόγω των ελλείψεων και των ανεπαρκών συμπληρωματικών επενδύσεων και των ανεπαρκών πολιτικών, οι οποίες έχουν επιβραδύνει τη διάδοση των ψηφιακών τεχνολογιών και μείωσαν τα πιθανά οφέλη παραγωγικότητας (OECD, 2019). Αυτές περιλαμβάνουν τις δυνατότητες των επιχειρήσεων όσον αφορά τις τεχνικές και διαχειριστικές δεξιότητες, το οργανωτικό κεφάλαιο, την καινοτομία και τη χρηματοδότηση.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους η ψηφιακή συνδεσιμότητα ήταν κρίσιμη για την κοινωνική ανθεκτικότητα και την επιχειρηματική συνέχεια από το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19. Η ψηφιοποίηση βοήθησε στην επανέναρξη των λειτουργιών όταν η φυσική επαφή είχε περιοριστεί από τα διάφορα lockdown και υπήρξε καταλύτης για νέες ευκαιρίες διαφοροποίησης σε νέα προϊόντα και νέες αγορές, προωθώντας ένα νέο κύμα προσαρμογής και καινοτομίας στον ψηφιακό χώρο. Αναγνωρίζεται επίσης ότι μπορεί να βοηθήσει στη δημιουργία ανθεκτικότητας σε κραδασμούς προσφοράς/ζήτησης καθώς και σε άλλους λειτουργικούς κινδύνους. Επιπλέον, ακόμη και κατά την άνοδο της πανδημίας, υπήρξε μια στροφή μεταξύ των

εταιρειών προς τη χρήση τεχνολογιών όπως η ρομποτική, καθιστώντας τον κλάδο αυτοματισμού και ψηφιοποίησης έναν από τους λίγους νικητές αυτής της κρίσης.

Οι επιχειρήσεις και οι πολίτες έχουν προσαρμοστεί πλέον στους μεταβαλλόμενους όρους κατανάλωσης, εργασίας και κοινωνικοποίησης και έχουν προκύψει νέες ευκαιρίες. Σε αυτό το τοπίο, έχουν προκύψει νέες ευκαιρίες για εργασία στο σπίτι επίσης, και ένα σημαντικό ποσοστό εργαζομένων εργάστηκε από το σπίτι αποκλειστικά σε όλη την διάρκεια της πανδημίας.

Καθώς η παγκόσμια οικονομία ανακάμπτει από την πανδημία, ένα βασικό ερευνητικό ερώτημα είναι ο βαθμός στον οποίο οι λύσεις έκτακτης ανάγκης που εφαρμόζονται σε μια περίοδο κρίσης και αβεβαιότητας θα μετατραπούν σε δυνατότητα αύξησης της παραγωγικότητας. Υπάρχουν άφθονα στοιχεία δυναμικών αλλαγών μεταξύ των επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένης της ταχείας ψηφιοποίησης, των επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες και των πρακτικών αναδιοργάνωσης. Ωστόσο, σύμφωνα με μια έκθεση της Mackinsey, που καλύπτει τις ΗΠΑ και έξι μεγάλες ευρωπαϊκές οικονομίες, αυτές έχουν συγκεντρωθεί σε μεγάλο βαθμό σε ορισμένους τομείς και σε μεγάλες εταιρείες (McKinsey, 2021).

Η έκθεση εκτιμά ότι αυτές οι προόδοι έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν την ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας κατά μία ποσοστιαία μονάδα σε λίγα χρόνια. Ωστόσο, η αύξηση της παραγωγικότητας θα μπορούσε επίσης να παραμείνει χαμηλή. Εάν η παρατηρούμενη τάση συνεχιστεί, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ένα διευρυνόμενο χάσμα στο οποίο στην καλύτερη περίπτωση μόνο μια μειοψηφία επιχειρήσεων, περιφερειών και νοικοκυριών απολαμβάνει αύξηση παραγωγικότητας και εισοδήματος.

Ο OECD (2019) συζητά συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους η ψηφιοποίηση μπορεί να υποστηρίξει την παραγωγικότητα. Ένα παράδειγμα είναι η ανάπτυξη διαδικτυακών πλατφορμών που διατηρούν σημαντικά κέρδη παραγωγικότητας (Bailin et al., 2019). Αυτές οι πλατφόρμες είναι ενδιάμεσοι μεταξύ παρόχων υπηρεσιών και καταναλωτών σε κλάδους όπως τα τρόφιμα και τα καταλύματα, το λιανικό εμπόριο, τα οικονομικά, οι προσωπικές υπηρεσίες ή η ψυχαγωγία.

Μπορούν να μειώσουν τις ασυμμετρίες πληροφοριών μεταξύ των καταναλωτών και των παρόχων υπηρεσιών (συχνά χαμηλής τεχνολογίας), εντείνοντας την ανταγωνιστικότητα και δίνοντας κίνητρα στους προμηθευτές να παρέχουν καλύτερη σχέση ποιότητας/τιμής σε προϊόντα και υπηρεσίες. Οι διαδικτυακές πλατφόρμες μπορούν επίσης να αποφέρουν σημαντικά κέρδη αποτελεσματικότητας στις επιχειρήσεις κάνοντας πιο ορατή τη διαθεσιμότητα υπηρεσιών σε πραγματικό χρόνο, βελτιώνοντας τη χρήση της χωρητικότητας (όπως σε κρατήσεις ξενοδοχείων και εστιατορίων ή ταξί) ή κάνοντας το σύστημα πληρωμών πιο γρήγορο και αποτελεσματικό. Αυτό ήταν ιδιαίτερα αισθητό μεταξύ των ΜΜΕ που παλαιότερα θεωρούσαν ότι οι μηχανισμοί ανέπαφων πληρωμών ήταν πολύ ακριβοί για να υποστηριχθούν.

Οι Brynjolfsson et al. (2021) διαπιστώνουν ότι η χρήση τεχνολογιών όπως η προγνωστική ανάλυση ενισχύει την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων, εάν συνδυαστεί με παράγοντες όπως η συσσώρευση κεφαλαίου πληροφορικής, οι μορφωμένοι εργαζόμενοι ή οι χώροι εργασίας που έχουν σχεδιαστεί για εξαιρετικά αποδοτική παραγωγή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έννοια της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής αποτέλεσε σημείο συζήτησης και ανάλυσης σχεδόν ταυτόχρονα με την εμφάνιση της οικονομικής επιστήμης ως τέτοιας, καθώς οι κλασικοί οικονομολόγοι από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αντιλήφθηκαν την σημασία της για την οικονομία ως σύνολο. Μετά τις πρώτες σχετικά απλές ερμηνείες της παραγωγικότητας που δόθηκαν από τους πρώιμους οικονομολόγους, η συνεισφορά του Μαρξ μέσα από την συνολική κριτική του στο καπιταλιστικό σύστημα συνέδεσε την έννοια της παραγωγικότητας με την έννοια της υπεραξίας. Ωστόσο ο Μαρξ ασχολήθηκε κυρίως με την παραγωγικότητα της εργασίας και όχι με το σύνολο των παραγωγικών συντελεστών της οικονομίας.

Στην συνέχεια, η κλασική σχολή σκέψης των οικονομικών εμπλουτίστηκε με την έννοια των οριακών μεγεθών και μέσω αυτών, έγινε εφικτή η αναγνώριση της έννοιας της παραγωγικότητας με μαθηματικό τρόπο. Ωστόσο, πάνω στην γνωστή πρώτη παράγωγο του συντελεστή παραγωγής ασκήθηκε κριτική, τόσο σε οικονομικό επίπεδο, όσο και σε ηθικό επίπεδο. Το σημαντικότερο ίσως θέμα αυτής της κριτικής είχε να κάνει με το κατά πόσο είναι εφικτός ο διαχωρισμός της πλεονάζουσας παραγωγής της τελευταίας μονάδας του παραγωγικού συντελεστή, σε σχέση με την συμμετοχή του άλλου ή των άλλων παραγωγικών συντελεστών.

Παρά την κριτική αυτή, την ουσιαστικότερη κριτική στην κλασική θεωρία επέφερε ο γνωστός βρετανός οικονομολόγος Κέινς, του οποίου η θεωρητική συνεισφορά ήταν καθοριστική για το ξεπέραςμα της οικονομικής κρίσης του 1929-1932 με αποτέλεσμα, μετά τη λήξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου και μέχρι τις κρίσεις της προσφοράς πετρελαίου από τον ΟΠΕΚ το 1973 και το 1979 να απολαμβάνουν ισχυρή δημοφιλία. Ωστόσο στην συνέχεια, η εμφάνιση των μονεταριστών ως επιστροφή των νεοκλασικών είχε ως αποτέλεσμα την επαναφορά των θεμάτων στην οικονομία σε περιοχές εκτός της «ενεργούς ζήτησης» και των σχετικών ιδεών του Κέινς. Λίγα χρόνια πριν, η ανάπτυξη δυο διαφορετικών μοντέλων ανάπτυξης, αυτού του Κούζνετς και αυτού του Solow οδήγησαν και πάλι την συζήτηση στην σύνδεση της παραγωγικότητας με την ανάπτυξη, ενώ λίγο αργότερα έλαβε χώρα

και η συμβολή του Romer και του Lucas, οι οποίοι διατύπωσαν την θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης.

Από τη θεωρία αυτή φαίνεται να εδράζει η σχεδόν καθολική σήμερα παραδοχή της σημασίας της τεχνολογίας στην παραγωγικότητα, παραδοχή η οποία ωστόσο ελέγχθηκε κατά την περίοδο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2007- 2008. Η νέα κρίση που ακολούθησε την άνοιξη του 2020 εξαιτίας της πανδημίας προκάλεσε τα θεωρητικά μοντέλα ακόμη μια φορά να απαντήσουν πειστικά στις μεταβολές που επέφεραν οι νέες συνθήκες, ενώ ήδη από τα προηγούμενα χρόνια είχε παρατηρηθεί μια επιβράδυνση της παραγωγικότητας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η συζήτηση τόσο για την παραγωγικότητα, με έμφαση στην παραγωγικότητα της εργασίας, όσο και γενικότερα για την διαχρονική εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος στην εποχή της κλιματικής αλλαγής, της ψηφιοποίησης και της απομακρυσμένης εργασίας παραμένει πιο επίκαιρη από ποτέ. Η συμβολή της γνώσης του παρελθόντος είναι ιδιαίτερα χρήσιμη ώστε οι μελετητές και οι θεωρητικοί του οικονομικού συστήματος να έχουν τα απαραίτητα εργαλεία γνώσης για την εφαρμογή και την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες. Η παρούσα εργασία προσπάθησε μια αποτίμηση της υπάρχουσας γνώσης ώστε να είναι σε θέση οι μελλοντικοί ερευνητές να την αξιοποιήσουν και να προχωρήσουν στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

Abdirahman, M., Coyle, D., Heys, R., Stewart, W. (2022) Telecoms Deflators: A story of volume and revenue weights, *Economie & Statistique*.

Agrawal, A., Gans, J., Goldfarb, A. (2019). *The economics of artificial intelligence: an agenda*. Chicago: University of Chicago Press.

Alavinia, S., Molenaar, M., Burdorf, A. (2009). Productivity Loss in the Workforce: Associations with Health, Work Demands, and Individual Characteristics. *American Journal of Industrial Medicine*. 52 (1): 49–56.

Albertin, A., de Moura, R. (2004). The Benefits of Information Technology in Business Performance. Americas Conference on Information Systems (AMCIS) 2004 Proceedings.

Amélie, E., Coffeng, J., Boot, C., van der Beek, A., van Tulder, F., Nieboer, D., van Dongen, J. (2016). The Relationship Between Job Satisfaction and Productivity-Related Costs: A Longitudinal Analysis. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*. 58 (9): 874–879.

Baldwin, R., Di Mauro, W. (2020). Economics in the time of COVID-19: A new eBook. VOX CEPR Policy Portal, 2-3.

Barlevy, G. (2003). Credit market frictions and the allocation of resources over the business cycle. *Journal of monetary Economics*. 50(8):1795-1818.

Baumann, J., Kritikos, A. (2016). The link between R&D, innovation and productivity: Are micro firms different? *Research Policy*. 45:1263–1274.

Bellou, A., Kaymak, B. (2011) Real Wage Growth over the Business Cycle: Contractual versus Spot Markets.

Benigno, G., Fornaro, L. (2018). Stagnation Traps. *The Review of Economic Studies*. 85(3): 1425– 1470

- Bergeaud, A., Cette, G., Lecat, R. (2016). Productivity trends in advanced countries between 1890 and 2012. *Review of Income and Wealth*. 62:420–444.
- Blomstrom, M., Kokko, A. (1988). Multinational Corporations and Spillovers. *Journal of Economic Surveys*. 12:247–277.
- Broersma, L., Oosterhaven, J. (2009). Regional labor productivity in the Netherlands: evidence of agglomeration and congestion effects. *Journal of Regional Science*. 49:483–511.
- Brynjolfsson, E., Rock, D., Syverson, C. (2021). The productivity J-curve: How intangibles complement general purpose technologies. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 13(1):333-372.
- Caballero, J., Hammour, M. (1994). The cleansing effect of recessions. Available at: <https://economics.mit.edu/files/12632>. [2/5/2022].
- Calvino, F. (2018). A taxonomy of digital intensive sectors. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, No. 2018/14.
- Carneiro, A., Guimaraes, P., Portugal, P. (2009). Real Wages and the Business Cycle: Accounting for Worker and Firm Heterogeneity. IZA DP No. 4174.
- Chatziapostolou, T. (2019). Interpreting Keynes. A literature review of Keynes interpretations. Effects of Fiscal Policy in Monetary Union.
- Cingano, F. (2014). Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 163.
- Clark, J. (1895). Real Issues concerning Interest. *The Quarterly Journal of Economics*, 10(1), 98-102.
- Clark, J. (1908). *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits*. New York: Macmillan.
- Cobb, C., Douglas, H. (1928). A Theory of Production. *American Economic Review*. 15, 139-165.

Corrado, C., Haskel, J., Jona-Lasinio, C. (2017). Knowledge spillovers, ICT and productivity growth. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 79(4):592-618.

Criscuolo, C., Timmis, J. (2017). The relationship between global value chains and productivity. *International Productivity Monitor*. 5:61–83.

Denison. (1967). *Why Growth Rates Differ*. Washington: The Brookings Institution Press.

Diewert, E. (1995). Price and Volume Measures in the System of National Accounts. NBER Working Papers 5103.

Diewert, E. (2004). Theories of Productivity Growth and the Role of Government in Facilitating Productivity Growth. Paper presented the New Zealand Treasury Workshop: Toward Higher Productivity Growth in New Zealand, Wellington.

Domar (1946). Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment. *Econometrica*, 14 (2), 127–47.

Douglas (1948). Are There Laws of Production? *American Economic Review*, 38 (1), 1–41.

Du, J., Temouri, Y. (2015). High-growth firms and productivity: evidence from the United Kingdom. *Small Business Economics*. 44: 123–143.

Fafchamps, M., Quisumbing, R. (1999). Human capital, productivity, and labor allocation in rural Pakistan. *The Journal of Human Resources*. 34:369.

Fischer, B., Pfaffermayr, M. (2018). The more the merrier? Migration and convergence among European regions. *Regional Science and Urban Economics*. 72:103–114.

Friedman, M. (1966). What Price Guide posts? In G., Schultz & Z., Aliber (eds.), *Guidelines, Informal Controls, and the Market Place*. Chicago: The University of Chicago Press

Furceri, D., Celik, K., Jalles, T., & Koloskova, K. (2021). Recessions and total factor productivity: Evidence from sectoral data. *Economic modelling*. 94:130-138.

Gal, P., Nicoletti, G., Renault, T., Sorbe, S., Timiliotis, C. (2019). Digitalisation and productivity: In search of the holy grail—Firm- level empirical evidence from EU countries.

Gordon, R. (1997). Is there a trade-off between unemployment and productivity growth? In: D., Snower, G., de la Dehesa (eds.) *Unemployment policy: Government options for the labour market*. Cambridge: Cambridge University Press (pp. 433-463).

Harrod (1939). An Essay in Dynamic Theory. *Economic Journal*, 49 (194), 14–33.

Healy, T., Côté, S. (2001). The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital – Education and Skills. OECD.

Hicks, J. (1939). *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Hillinger, C. (2002). A General Theory of Price and Quantity_Aggregation and Welfare Measurement. CESifo Working Paper, No. 818

Hobson, A. (1910) *The Industrial System*. New York: Charles Scribner's sons.

Jael, P. (2019). Does Marginal Productivity Mean Anything in Real Economic Life? MPRA Paper No. 97968.

Jones, E. (1981). *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. New York: Cambridge University Press.

Jones, R. (1911). Discussion. Proceedings of the Royal Society of Medicine, Volume: 4, 30-31

Jorgenson, D. (2009). *The Economics of Productivity*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Keynes, J. (1936). *The General theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.

Kiumars, A. (2020). Classical & neoclassical economics.

Knight, F. (1923). The Ethics of Competition. *The Quarterly Journal of Economics*, 38(3), 579-624.

Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*. 45:1-28.

Kuznets, S. (1961). *Capital in the American Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kuznets, S. (1971), *Economic Growth of Nations*, Cambridge, MA: Harvard University Press

Kuznets, S. (1978). Technological Innovations and Economic Growth. In: P., Kelly, & M., Kranzberg (eds), *Technological Innovation: A Critical Review of Current Knowledge*, San Francisco: San Francisco Press, pp. 335–356.

Kydland, F., Prescott, E. (1982). Time to Build and Aggregate Fluctuations. *Econometrica*, 50, 1345-1370.

Landmann, O. (2004). Employment, productivity and output growth. Available at: http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/documents/publication/wcms_114299.pdf. [1/5/2022].

Lucas, R. (1973). An Equilibrium Model of the Business Cycle. *Journal of Political Economy*. 83(6), 1113-1144.

Lucas, R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 22: 3 - 42.

Manera, C., Navinés, F., Franconetti, J., Pérez-Montiel, J. (2019). Crisi, desigualtat i anàlisi econòmica, 1910-2015: alguns instruments de l'economia clàssica. *Scripta Nova*. 23(610).

Manera, C., Navinés, F., Franconetti, J., Pérez-Montiel, J. (2022). Capital productivity and the decreasing wage share in the United States: A Keynesian Approach. *Journal of Post Keynesian Economics*. DOI: 10.1080/01603477.2022.2068034.

- Mankiw, G., Romer, D., Weil, D. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 107(2): 407-437.
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
- Mortensen, T., Pissarides, A. (1994). Job creation and job destruction in the theory of unemployment. *The review of economic studies*. 61(3):397-415.
- Muth, J. (1961). Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica*, 29(3), 315-335.
- OECD. (2019). *Digitalisation and productivity: A story of complementarities*. Paris: OECD Publishing.
- Pabst, A., Westwood, A. (2021). The Politics of Productivity: institutions, governance and policy, Working Paper No. 015, The Productivity Institute.
- Paci, R. (1997). More similar and less equal: Economic growth in the European regions. *Review of World Economics*. 133: 609–634.
- Phelps, E. (1967). Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time. *Economica*, 34 (135): 254-281
- Piaget, J. (1971). *Structuralism*. New York: Harper and Row.
- Pilling, D. (2018). *The Growth Delusion: The Wealth and Well-being of Nations*. Bloomsbury Publishing.
- Rajan, R., Zingales, L. (2001). Financial systems, industrial structure, and growth. *Oxford Review of Economic Policy*. 17(4): 467-482.
- Remes, J., Mischke, J., Krishnan, M. (2018). Solving the productivity puzzle: The role of demand and the promise of digitization. *International Productivity Monitor*. 35:28-51.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 94: 1002-1037.

Schelling, C. (1958). Design of the Accounts. In: A Critique of the United States Income and Product Accounts. NBER Conference on Research in Income and Wealth, Princeton: Princeton University Press, pp. 325-333.

Schumpeter, J. (1950). *Capitalism, socialism, and democracy*. New York: Harper.

Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 70: 65-94.

Solow, R. (1970). *Growth Theory: An Exposition*, New York: Oxford University Press

Sraffa, P. (1960). *Production of commodities by commodities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Swan, T. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 32: 334-61.

Sylos Labini, P. (1999). The employment issue: investment, flexibility and the competition of developing countries. *PSL Quarterly Review*, 52(10): 257–280.

Van Ark, B. (2016). The productivity paradox of the new digital economy. *International Productivity Monitor*. 31(3):145-156.

van Ark, B., Jager, K. (2017). Recent trends in Europe's output and productivity growth performance at the sector level. *International Productivity Monitor*. 33:8–23.

Wolf, R., Resnick, S. (2012). *Contending Economic Theories: Neoclassical, Keynesian, and Marxian*. London: The MIT Press.